

ANTHROPOLOGIA INTEGRALIS

ČASOPIS PRO OBECNOU ANTROPOLOGII A PŘÍBUZNÉ OBORY
JOURNAL FOR GENERAL ANTHROPOLOGY AND RELATED DISCIPLINES

14/2023/1

MASARYKOVA UNIVERZITA
AKADEMICKÉ NAKLADATELSTVÍ CERM

Anthropologia integra je mezinárodní recenzovaný časopis publikující výsledky vědeckého výzkumu, originální metody, eseje, recenze a zprávy z oblasti obecné (biologicko-socio-kulturní) antropologie a příbuzných disciplín.

Anthropologia integra is an international peer-reviewed journal that publishes the results of scientific research, original methods, essays, reviews and notices from the field of general (biological-socio-cultural) anthropology and related disciplines.

Šéfredaktor / Editor-in-chief

Prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

Výkonný redaktor / Managing Editor

Mgr. Tomáš Mořkovský, Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

Redakce / Editors

Mgr. Martin Čuta, Ph.D., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

Mgr. Mikoláš Jurda, Ph.D., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

RNDr. Robin Pěnička, Ph.D., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

Paride Bollettin, MSc., Ph.D., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

Adresa redakce / Address of editor's office

Anthropologia integra, Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Kotlářská 267/2, 611 37 Brno, e-mail: jmalina@sci.muni.cz; tmorkovsky@email.cz / Anthropologia integra, Anthropological Institute, Faculty of Science, Masaryk University, Kotlářská 267/2, 611 37 Brno, Czech Republic, e-mail: jmalina@sci.muni.cz; tmorkovsky@email.cz

Redakční rada / Editorial Board

Prof. RNDr. Ivan Bernasovský, DrSc., Fakulta humanitních a přírodních věd Prešovskej univerzity v Prešove, Slovenská republika

Prof. Dr. H. James Birx, Ph.D., Dr.Sc. hc, Department of Anthropology, Canisius College, Buffalo, New York, USA;

Distinguished Visiting Professor, Faculty of Philology, University of Belgrade

Prof. RNDr. Ivo Budil, Ph.D., DSc., Katedra antropologických a historických věd Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni

RNDr. Hana Eliášová, Ph.D., Kriminologický ústav Praha

PhDr. Eva Ferrarová, Ph.D., Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

PhDr. Jan Filipický, CSc., Orientální ústav Akademie věd České republiky

Prof. Dr. Bruce Jackson, Department of Anthropology, State University of New York, Buffalo, USA

Prof. Dr. Janusz Piontek, Ph.D., DSc., Institute of Anthropology, Adam Mickiewicz University, Poznań, Polská republika

Dr. Stefan Lorenz Sorgner, Ph.D., Friedrich-Alexander Universität Erlangen-Nürnberg, Spolková republika Německo

Prof. PhDr. Jiří Svoboda, DrSc., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity a Archeologický ústav AV ČR Brno

Doc. Ing. Jan Sýkora, Ph.D., Ústav Dálného východu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

Prof. Erik Trinkaus, Washington University, Saint Louis, USA, člen National Academy of Science of USA

Doc. RNDr. Václav Vančata, CSc., Oddělení antropologie Katedry biologie a ekologické výchovy Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

RNDr. Daniel Vaněk, Ph.D., Forezní DNA servis, Fakultní nemocnice Na Bulovce, Praha

Doc. MUDr. Jaroslav Zvěřina, CSc., Sexuologický ústav 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy a Všeobecné fakultní nemocnice Univerzity Karlovy v Praze

Vydavatel / Published by

Masarykova univerzita, Žerotínovo náměstí 9, 601 77 Brno, IČ 00216224

**MUNI
PRESS**

Ve spolupráci s Akademickým nakladatelstvím CERM®, s.r.o., Brno, IČ 60733411

Recenzovaný vědecký časopis je publikován dvakrát do roka na internetu a tiskem. Cena za číslo je 135 Kč.

Objednávky časopisu přijímá vydavatel.

Více informací a obsah časopisu je k dispozici na: https://journals.muni.cz/anthropologia_integra

Časopis vítá odborné texty (v anglickém, českém, německém a slovenském jazyce), které odpovídají jeho interdisciplinárnímu zaměření. Redakce přijímá příspěvky elektronicky přes redakční systém (více o registraci do systému na https://journals.muni.cz/anthropologia_integra).

Uzávěrka příštího čísla (roč. 14, č. 2, 2023) je **15. října 2023**.

Reviewed scientific journal issued twice a year on the internet and in print.

Price of one printed issue is 135 Kč (5 EURO).

Orders for the journal are accepted by the publisher.

More information and content of the journal are available on the website: https://journals.muni.cz/anthropologia_integra

The journal welcomes submissions in Czech, English, German and Slovak, relating to the field of anthropology (broadly conceived as an integral branch of science with interdisciplinary orientation). The editor's office accepts manuscripts submitted via either the Open Journal System (for more information on registration process, see https://journals.muni.cz/anthropologia_integra).

The deadline for the next number (volume 14, number 2, 2023) is **October, 15th, 2023**.

Obálka / Cover: Stáňa Bártová.

Grafická a typografická úprava / Graphic and typographic design: Stáňa Bártová, Jan Jordán, Tomáš Mořkovský.

Sazba / Typesetting: Tomáš Mořkovský.

Ilustrace na přebalu / Illustration on cover (*Adam a Eva / Adam and Eve*, 1998, olej / oil, sololit / fibreboard, 66x50 cm)

a v záhlaví / and at the head (*Logo Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity / Logotype of the Anthropological Institute, Faculty of Science, Masaryk University*, 1999, tuš / Indian ink, papír / paper, 16x9,7 cm) Alois Míkulka.

Tisk / Print: Ing. Vladislav Pokorný, LITERA BRNO.

Registrováno MK ČR pod č. MK ČR E 19852

ISSN 1804-6657 (tištěná verze)

ISSN 1804-6665 (on-line verze)

Obsah / Contents

Studie / Studies

- 7 Martin Soukup
Daggers of New Guinea: distribution, styles and functions
Kostěné dýky z Nové Guineje: rozšíření, styly, funkce
- 17 Peter Ondreička
Historicko – antropologická štúdia viery v čarodejnice v Európe v 19. storočí
A historical and anthropological study of the belief in witches in Europe in the 19th century
- 25 Miroslav Kolesár
Etické aspekty kardiochirurgických operací u pacientů vyšší věkové kategorie
Ethical aspects of cardiac surgery in elderly patients

Obsah / Contents

Recenze / Reviews

29   Josef Unger
Dionýsos je na vině, že zalíbilo se nám ve víně
Dionysos is to blame for liking us in wine

30   Robin Pěnička
Nekorektní epigramy korektní doby
Incorrect epigrams of the correct era

Zprávy / Reports

31   Robin Pěnička
Odešla legenda, odešel František Vrhel
A legend is gone, gone is František Vrhel

Daggers of New Guinea: distribution, styles and functions

Martin Soukup

Katedra mediálních studií, Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova; Katedra sociální a kulturní antropologie, Filozofická fakulta Univerzity Pardubice, Czech Republic; email: soukup@antropolog.cz

Received 7th November 2022; accepted 25th May 2023

KOSTĚNÉ DÝKY Z NOVÉ GUINEJE: ROZŠÍŘENÍ, STYLY, FUNKCE

ABSTRAKT Tato studie se zaměřuje na kostěné dýky, předměty, které byly rozšířené v koloniální éře i v dřívějších dobách na Nové Guineji. Výroba a používání těchto dýk na ostrově takřka vymizelo důsledkem modernizace, k níž mezi obyvateli ostrova dochází. Tyto specifické zbraně a nástroje byly vyráběny z kostí získaných z kasuárů, krokodýlů a lidí. V přehledové studii jsou popsány hlavní typy kostěných dýk a nožů spojených s jednotlivými oblastmi Nové Guineje. Článek se také zabývá estetickou hodnotou těchto zbraní a nástrojů, dále jejich funkcí v souvislosti se společenským významem a kulturní symbolikou. Novoguinejské kostěné dýky se nacházejí v muzejních i soukromých sbírkách.

KLÍČOVÁ SLOVA Kostěná dýka; Nová Guinea; lidské pozůstatky; kasuár; krokodýl; rituální zabíjení; válečnictví

ABSTRACT This review is focused on bone daggers, the objects, which were widespread during colonial era, as well as in earlier times in New Guinea. Production and use of these daggers has decreased due to modernization occurring among inhabitants of the island. These, indeed specific tools, were manufactured from bones gained from cassowaries, crocodiles and humans. The description of the main types of bones daggers and knives linked to particular areas of New Guinea are examined in the review. Article also follows its aesthetic values, functionalities, along with its social importance and cultural symbolism.

KEY WORDS Bone Dagger; New Guinea; Human Remains; Cassowary; Crocodile; Ritual Killing; Warfare

INTRODUCTION

New Guinea is the second biggest island in the world and the fact that it remained unexplored by Europeans for the long period of time makes it one of the very last untouched drylands by Europeans. In the precolonial times, native inhabitants lived the staple food gained as croppers and fishermen supporting their subsistence by hunting and gathering. Their material culture was based on wood, stones, and bones, they used other natural commodities (rattan, nut shells, various fruit) for their subsistence. Weaponry corresponded to Neolithic type of culture in New Guinea, various hardware was used for stabbing (javelins, bow and arrows, daggers) and smashing (wooden or stone clubs) (Newton 1989, p. 305). Bone daggers was category of the weapons, renowned in many localities of the island. From the perspective of its geographical distribution, the daggers were important weapon used in many cultures from the Sepik river basin (see Mead 1938, p. 191), they were used in Papua gulf

(see Landtman 1933, p. 57), in southwest coastline among Asmat group (Rockefeller – Gerbrands 1967, p. 338) and Marind-anim (Van Baal 1966, p. 154). Furthermore, some of groups living in Southern Highlands, Eastern Highlands a Western Highlands (see for example Friede et al 2018, p. 442) utilized these, too. The other noteworthy area is Sentani, where daggers were made particularly of cassowary fibula and where handles were decorated with site-characteristic carving (Webb 2011).

There was a great variety within bone tools produced in New Guinea. In other words, bones gained from animal or human were not only utilized for daggers' manufacturing, but distinct amount of tools, for instance scrapers (for bananas and bulb' processing) or openers (coconut shells) were made. Likewise, bones of crocodiles, humans and other species were used for spatula manufacturing, which locals employed in lime scooping when chewing on Areca nuts. In that case to use different species bones have had the same function, i.e to chew Areca nuts. Arrow tips could also be made of various bones. Fur-

Fig. 1. Magic bag including cassowary dagger and crocodile mandible (The Czech private collection). Photo: Author.

thermore, bones also served as sorcery¹ tools, used during magicians' routines, as the presence of hacked cassowary tibia was inevitable part of the of magic bag (fig. 1)². Bone artefact' manufacturing was not only bounded to New Guinea; we can find similar objects also in nearby areas of Southeast Asia, Australia, and on Eastern islands of Melanesia. We are mostly based in New Guinea when referencing to production of bone daggers. Despite the fact that cassowary bones are the most frequent material used for dagger manufacturing, there are some made in different manner. For example, my anthropological research is mainly specialized in the Nungon group in New Guinea. In this area, I have witnessed production and use of daggers and awls, which were made of cuscus (*Spiloscus maculatus*). Conversely, although cassowaries are common animals living in these surroundings, I have never witnessed any cassowary bone' daggers. Despite it could be due to the long-term contact with administration and missionary activities (SDA and Lutherans), it is not quite probable, because other bone tools are still manufactured and used occasionally. There are some mentionings about casuary bone' use written by Bodrogi (1961, p. 131) related to Morobe province. He has not brought up weapons; Bodrogi described working tools only, which were used, for instance, for digging holes into softer materials. This practice is also depicted by Barth

(1975, p. 188), who refers about red pandanus hollowing through the tool made of cassowary femur among Baktaman group living in other part of New Guinea (Ok Mountains). The cassowary bone's use had not only its practical application among Baktaman, it was linked to actual initiation into role of man. Neuhauss's contribution (1911) lacks the information that bone daggers were found within the entire German colony back then, as his three-piece monography does not mention them at all.

In order to satisfy the needs of further description, it is necessary to highlight differences between aforementioned two types of tools. Whereas knives were used to process matter - as peeling and scraping of boiled bulbs is - daggers were mainly dangerous attack weapons. Daggers were manufactured from five organism genres: crocodiles (*Crocodylus novaeguineae*), cassowaries (*Casuarius unappendiculatus*, *Casuarius bennetti*, *Casuarius casuarius*) and humans (*Homo sapiens*). The aim of this review is to analyse the main customs of bone daggers' manufacturing and their usage in particular cultural-geographical areas of New Guinea.

AESTHETIC, MEANINGS AND FUNCTIONALITY OF BONE DAGGERS

The function of artifacts made of bones differ; it's utilization indeed could be practical, as indicated above, however it also carries its aesthetic and social importance. For example, these artifacts performed aesthetics role being part of self-decoration among people of Mt. Hagen. For example, spatulas made of cassowary bones were part of their head covers: "men wear

1 There is no easy discussion in anthropology regarding concepts of sorcery, witchcraft, and magic, not only in Melanesia. As regards Melanesia the major contribution was prepared for publication by Michele Stephen (1987).

2 The paper is based on studying of artifacts present in various private collections in Germany and Czechia

Fig. 2. Sentani lake cassowary bone daggers (The German private collection). Photo: Jan Rendek.

cassowary leg-bone spatula protruding from their wigs on either side of the face” (Strathern – Strathern 1971, p. 24; cf. also Strathern – Kirk 1981, plate 28). It was also bones (pigs, cassowaries, flying foxes), that served as a material for nose decoration. This aesthetic accessory was the sign of the adulthood among some groups, but frequently, it was only body decoration with no additional meaning except to following beauty standards. Daggers with their aesthetic qualities were worn for self-decoration and they had specific appearance in particular regions; these were not only bare product of raw material manufacturing, their visual character was given by elaborate decorations. Aforementioned properties are well defined for three areas of New Guinea - Sentani, Sepik a Southeast region. For example, bone daggers from Sentani were decorated with ornaments, which are specific only for this area. One of the early witnessing was published by German ethnographer Ratzel, but this information is only general. He mentions daggers in annex, describing them as being decorated with “simple engravings” only (Ratzel 1894, p. 221, plate on page 218). Such engravings may, however, not be considered simple; they followed specific and detailed local visual style. This could be demonstrated via specific examples collected in Sentani area (fig. 2). The upper specimen is decorated with hydrometra (*Hydrometra*), also there are some water waves in the background. The lower one is furnished with picture of human figure located near to its tip, just as with motive of waves carved above this person (see for example Webb 2011). These, along with fish motive, are the most common themes in visual style of Sentani. Daggers originated in Sepik and Asmat were also decorated with area-typical motives and symbols, the particular patterns will be described later in this review.

Owning the dagger made of long bones was a matter of social prestige. If someone was able to gain this valuable material (cassowary bones, human bones, crocodile bones), it made him skillful hunter and successful warrior in the eyes of the others. For that reason, daggers were carried clearly exposed, especially beneath the arm bracelet. This manner was documented by Lewis, who traveled through Oceania in order to enrich the collection of items for Field’s museum in Chicago (Welsch 1998). The same fact was documented by Michael Rockefeller as he observed it in Asmat group (Rockefeller – Gerbrands 1967). Georg Buschan (1900, p. 92.) published one of the early photographic evidence of using the arm bracelet for carrying dagger. Those weapons were indeed showed up to public as the proof of social position of their owner. Being prestigious artifact, it has not become commodity of trans-cultural exchange, as, for example, stone axes, treasured feathers, salt and other materials were (see for example Hughes 1977). Furthermore, Knauff (1993) declared that these daggers could be part of bride-wealth, as he cited Trenkenschuh. Trenkenschuh stated that Asmat’s bride-wealth could include up to five or six daggers made of bones.

Cassowary bones were not only valuable material. These birds were animals of high importance, considering their spiritual symbolism, coupled with their significance in mythology among the communities living in Sepik basin. Donald Tuzin largely reported about the meaning of cassowaries in mythology of Arapesh, in which the cassowaries represent women (See for example Tuzin 1997). Cassowaries, similarly, to crocodiles, gained distinct status not only among Arapesh, but in many Sepik cultures as well, being displayed on variety of sacral items or objects of daily use (Newton 1971). Sole fact

Material	Region / culture group	Decoration	Species
Cassowary tibia	Sepik	Engraving	<i>Casuarius unappendiculatus</i>
	Sentani	Engraving	<i>Casuarius unappendiculatus</i>
	Highlands (Huli group, Enga, Chimbu and others)	It depends on the group, colored, cassowary feathers, simple engraving	<i>Casuarius bennetti</i>
	Asmat	Cassowary feathers, natural fibers	<i>Casuarius casuarius</i>
Human femur	Asmat	Cassowary feathers, natural fibres, engraving	<i>Homo sapiens</i>
	Sepik	Engraving	<i>Homo sapiens</i>
Crocodile mandible	Asmat	Job's tears, natural fibres, feathers (cockatoo, cassowary)	<i>Crocodylus novaeguineae</i>

Table 1. Types of bone daggers according to selected New Guinea culture groups

that cassowary hunting was considerably hazardous made the daggers, manufactured from its bones, highly valued, leaving aside their meat was eaten too (See Sillitoe 2017). This bird is indeed among the most dangerous in the world and attempts to keep the birds in captivity yielded only a mild success as they remained no less perilous; they rarely breed in captivity and therefore eventual farmed birds were limited to the offsprings of killed adult individuals.

Daggers and knives bore three common purposes: working tools, weapons, and signs of social prestige. If dagger was used as tool, then it was either for coconut shell cracking (Williams 1936, pp. 416–417), taro- or other bulbs peeling, but also for other workday tasks, even though short knife made of cuscus bones seemed to be a way handier for scraping bulbs and foodstuff. The particular purpose of each dagger can be deduced from its shape and size. Cassowary daggers, which were used as working device, did not have a sharp tip, its cutting edge was similar to silverware knife, noting it was similarly dull. Appearing as a disadvantage, such finish was chosen due to the fact, that sharp tip was simply too fragile, breaking off easily. Sillitoe (2017, pp. 61–64) described tools' occurrence, their manufacturing and usage in detail among ethnic group Wola (Southern Highlands). He declares that blades with round-shaped edges were used for cutting of some types of fruit, eventually for ritual pig killing, where the knife was stabbed into animal's head just behind its ears. Men truly appreciated their knives and warded them for a number of years, even thirty in some cases. Bone of tibia or femur were processed for knife manufacturing, with the latter being favored, although both raw materials were valuable. Noteworthy, the blade making was not a time-consuming process, taking usually less than two hours. Such artifacts were used for killing mainly - animals or humans. Animal killing manners can be

demonstrated on ritual process, practiced by Elema group (Gulf of Papua), which was described by aforementioned government anthropologist Francis E. Williams. Pigs were terminated by the bone weapon through following technique: hind- and forelimbs were tied together, then the bamboo stick was inserted between roped legs in order to transport the animal to the place of slaughter. The particular man, butcher in this instance, pierced the right side of animal's body behind the forelimb; the full man's body weight helped to reach pig's heart as he leaned against his knife. According to Williams, man could rotate his knife, keeping it inserted in wound in similar way the screwdriver is used or stab the same place repeatedly much like "person air-pumping the tire" (Williams 1940, p. 319). The battle daggers usually had nicely manufactured sharp tip, which naturally was prone to chip. These weapons were used mainly in two ways among communities of New Guinea - they were used as dangerous man-to-man fight equipment, or they served as the last hit instance for the enemy already wounded by arrow or another weapon. Dagger attack was typically targeted to neck area. The stroke was led downwards, right beyond collar bone.

THE MAIN TYPES OF BONE DAGGERS AND TECHNOLOGY OF ITS MANUFACTURING

Bone daggers may be sorted into the three main categories, according to the material used: long cassowary bones (tibia), human femur and crocodile mandibula (see Table 1). Bone daggers - with an exception of those made of crocodile jawbone - were manufactured similarly under following technique: distal epiphysis was retained, just as the large part of diaphysis, where the cutting edge was sharpened on its proxi-

Fig. 3. Cassowary knife, unknown region. (The Czech private collection). Photo: Author.

mal part. Particular daggers differ from each other over their aesthetic details (to see Table 1) as culture-specific connotations were employed throughout their manufacture.

CASSOWARY DAGGERS

According to the intended purpose, there were three different ways to approach cassowary bones processing. Manufacturing of any dagger was, however, based on tibiotarsus bone utilisation. If the dagger should have served as working tool, then the proximal joint was chopped off just beneath its head. The bone underwent grinding, through which the cutting edge curvature was established, and the tool was then ready to fulfill its purpose accordingly (fig. 3). If the dagger was intended to be a weapon, it was needed to sliver off the joint part just as in the previous example, although it was furthermore necessary to attenuate its body. Such was performed by removing the material from the posterior part over its entire length. Distal epiphysis was retained, and the posterior part of the bone was, through frontal cross section, cut away. This made the dagger attenuated enough to get through enemy's body, arming locals with very efficient weapon. The very last method on modifying the cassowary bones was the frontal cut, which went through diaphysis and epiphysis, splitting the anterior and posterior parts of the bone. Yielded bone half-cuts were used as spatulas or other tools (see fig. 1).

Fig. 4. Cassowary dagger from Abelam region. (The Czech private collection). Photo: Author.

Cassowary daggers are very often being a component of the private and museum collections around the world; simply because the daggers were omni-present. It was manufactured all across cassowary natural habitat, but it does not necessary mean that all people living nearby these wild animals made daggers from their bones. For instance, nor Pospisil mentions this kind of weapons among Kapauku group (Pospisil 1963), neither does Heider (1970), studying the Dani group. Furthermore, Watson (1983, p. 28.) does not mention bone daggers among Tairora group. Ivan Champion (1932, p. 92), however, does talk about daggers. In his report about the patrol he participated, going across the entire island - along the river Fly and Sepik - he brings up that within Bolivip area in Central Highlands, he has not seen „any cassowary bone daggers, but very likely they had them“.

There are definitely many proofs of their presence among the other groups from Highlands, and yet, bone daggers were not thoroughly desirable weapons in those places. For example, Meggitt (1977, p. 54) stated that cassowary bones were known to Mae Enga due to exchange trade with Huli communities, but these artifacts were not considered as useful and efficient weapons by them. Daggers made of cassowary bones were investigated by ethnographers working in Gulf of Papua (Williams 1936, pp. 416–417), in Sepik basin (Kjellergen 2007, p. 61), among Kamoro group or Asmat in the southwest of New Guinea.

Cassowary daggers gained significant role in East Sepik area. This district is one of the few regions, where the locals decorated their daggers with engravings. Especially remarkable ones bear the artifacts from Abelam, where decorative patterns resembled motives present on sacred houses (*tambaran*). Aside from these abstract motives, specifically stylized human figures are common (fig. 4). In the Sepik area, daggers were used as short distance fight weapon, where the last stab to already wounded enemy was performed with. Similarly, to aforementioned practices, Sepik blades were important private property being attached to ritual practices in community life with youngsters' initiation into adulthood being

Fig. 5. Cassowary dagger, Asmat people (The Czech private collection). Photo: Jan Rendek

the typical example (Kjellergen 2007, p. 61). Another group, where the cassowary daggers gained important role, was Asmat. Members of this group from New Guinea were in fact the only ones, who decorated their weapons covered with string netting around its epiphyseal area. There could also be two tassels, created by string elongation, which were orientated along the vertical axis of the bone. Those tassels used to be decorated with cassowary feathers - usually with a few bunches on each - additionally with Job's tears (*Coix lacryma-jobi*) or other natural materials. Some of the daggers have string netting cover only and additional decorations were missing. It was not rare that the spike was perfected with cassowary claw. Using of cassowary claws was common fashion in New Guinea in order to improve weapons' effectiveness not only with regards to the daggers; also arrowheads were refined this way. Hand in hand with this went practice those cassowaries, posing unquestionable hazard to their capturers, were dispelled of their internal-side claws, to moderate the impact of their eventual outbreak. This extremely sharp claw increased weapon's deadly potential; in case it would be loosen away, staying in the wound, it will cause a way more serious, perhaps life-threatening injury. Claws could also be used for dagger' repairs, especially when tip broke off, which was the most common defect. In those cases, the claw was mounted on a tip and secured with resin (fig. 5).

HUMAN DAGGERS

Daggers made of human bones were manufactured in the same way as the cassowary ones, but human femur was utilised instead of faunal material. The tip of this type of dagger was made by the proximal epiphysis and femoral neck removal. Distal epiphysis and most of the diaphysis was kept. Daggers made of human femurs were produced in two different localities only (Southwest of the island among Asmat and in the Sepik basin). Human daggers are recognizable easily because of specific human femur appearance. For those, who are not specialists in human anatomy, these daggers would still be distinguishable due to their shape: epiphysis is ground from both sides to achieve triangular shape (specimens from Sepik area). Base of emerged triangle, consisting of the upper part of the epiphysis forms the «dull end» of the dagger, whereas two remaining sides, the ordinates of triangle, are pointing up towards the tip of dagger. There were two types of the daggers used among Asmat: cassowary (see above) and human. Human daggers were called *ndam pisuwe*, they were usually decorated with carving and wrapped with phloem fibre braid into crisscross pattern, which was although common for daggers made of cassowary tibia. Head-hunting or cannibalistic motives were carved into human daggers ordinarily. One of those symbols was praying mantis, which was often present among

Fig. 6. Cassowary bone dagger with a claw (The Czech private collection). Photo: Author

many Asmat artifacts - shields or ritual spears. There are two human femur daggers made by Asmat as an example (fig. 7). Distal epiphysis is covered with plant fiber braidings on both specimens, one of them has additional cassowary feather tassel and Job's tears attached to it. There are carvings on both daggers. The upper one has stylised human figure motive surrounded with specific patterns linked to Safan area. This weapon has also particular, saw-like notches from the third of its length to the tip. Those notches may cause devastating injury when the dagger is pulled out from the wound. Also, the risk of the weapon breakage and losing its tip inside the human body is higher. On the other dagger, there is mantis engraved - typical Asmat symbol (*wenet*) referring to cannibalism, because mantis also consume individuals belonging into its own specie (see Rockefeller – Gerbrands 1967). There are also two particular spikes made in the proximal area, aiming to worsen eventual injuries, sharing this modification with aforementioned dagger. Human bone daggers were manufactured in Sepik basin, too, but reasoning behind it differs from Asmat; Similarly, were daggers the sign of social prestige here, but material has not originated solely from killed enemies like in Asmat (see next paragraph). Weapons were made from the remains of honored ancestors, who were remembered as brave and successful warriors or excellent hunters. Son usually manufactured his dagger from the father's femur, when all the body tissue breaks down eventually (Newton 1989).

Haberland and Seyfarth (1974, p. 141) described details of human bone weapon making and material gaining in Sepik. There were two ways how to get femur according to their notes. Bones could either be obtained from killed enemies, in which case did not matter if the bones were feminine or masculine, whereas the other option was to gain the bone from the ancestor: son went to his father's grave, taking the bone down with bamboo pincers from the platform, where the father's body rested. Then he wrapped the bone into leaf and brought it home, where he shaped it. It was understood

Fig. 7. Human dagger, Asmat people (The German private collection). Photo: Jan Rendek.

that using weapon manufactured of the bone of excellent warrior or hunter is capable to increase fighter's strength and to achieve victory in battle.

CROCODILE DAGGERS

The crocodile daggers, which were made from mandible, are very specific. The only one, who manufactured them in New Guinea, were members of Asmat cultural group (Indonesian part of the island). Despite the fact that crocodiles live in other parts of the island as well, these daggers were not produced anywhere else across New Guinea. The processing possibilities offered by the material itself do not necessarily call to the human imagination. In some cultures living in Sepik basin, crocodiles have become a significant social symbol. Those animals were commonly hunted, which they in fact remain to be until present days, in order to obtain their skin, being a tradeable commodity. Their skulls are spectacularly decorated with nassa shells and cowries, but crocodile mandibles were not used for dagger manufacturing. The crocodile daggers' production was customary only for Asmat people,

Fig. 8. Crocodile dagger, Asmat people (The Czech private collection). Photo: Author.

who called those weapons *eu karowan*. These daggers were decorated in the same manner as the cassowary ones, knife-handle was covered with string netting made of plant fibres and various decorations were added - Job's tears, red fruit of soterek or cockatoo and cassowary feathers. Some teeth were retained on the jawbone in the haft area, however, on the very holding point, the teeth were extracted. Naturally, holding such blade by no means resemble the way if holding knives today; dagger tip was made in the end of the jawbone near to jaw joint, with the curved frontal part of dental arch was cut away, making this tool rather straight (fig. 8). Crocodile daggers have the same practical function as the one made of human or cassowary bones; they were dangerous short distance weapons - however - crocodile daggers had unique purpose of captives' ritual killing. These weapons were carried beneath woven armbands, nevertheless, some pieces were a way too large (length more than 40 cm), which necessarily made them unhandy for this type of transport. In regard to the size of crocodiles of New Guinea, it may be stated that the longest daggers of the island were produced by Asmat (Kjellergen 2007; Rockefeller – Gerbrands 1967).

CONCLUSIONS

This review was focused on manufacturing and distribution of bone daggers in New Guinea who used long bones gained from cassowaries, human bones or rarely, crocodile mandibles. Long bone daggers were widespread among many communities, and they were produced, so to say, in the similar manner. According to this fact, it is not easy to determine proper locality of the particular artifact's origin, especially if the culture-specific decoration or shape is not present. In those cases, the dagger can be accredited to particular group, if the information was gained reliably when the item was collected. There are some culturally specific daggers made by Asmat (daggers manufactured of humans, cassowaries and crocodiles) and in Sepik (human and cassowary daggers), having specific ritual functions in both areas. Bone daggers were made with intention to use them for everyday work purposes as well. Nowadays, manufacturing of these artifacts, with intention to use them practically, is rare and adherently, bone daggers are made in order to be sold on local markets to play the role of souvenir for the tourists.

REFERENCES

- Barth, Fredrik (1975): *Ritual and Knowledge among Baktaman of New Guinea*. New Haven: Yale University Press.
- Bodrogi, Tibor (1961): *Art in North-East New Guinea*. Budapest: Hungarian Academy of Sciences.
- Buschan, Georg (1900): *Die Sitten Der Völker*. Stuttgart: Union Deutsche Verlagsgesellschaft.
- Friede, John et al (2018): *New Guinea Highlands*. San Francisco: Fine Arts Museums of San Francisco.
- Champion, Ivan (1932): *Across New Guinea*. London: Constable & Co.
- Haberland, Eike – Seyfarth, Siegfried (1974): *Die Yimar am oberen Korowori*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Heider, Karl (1970): *Dugum Dani*. New York: Wenner-Gren Foundation.
- Hughes, Ian (1977): *New Guinea Stone Age Trade*. Canberra: Australian National University.
- Kjellgren, Eric (2007): *Oceania*. New York: The Metropolitan Museum of Art.
- Knauff, Bruce (1993): *South Coast New Guinea Cultures*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Landtmann, Gunar (1933): *Ethnographical Collection from the Kiwai District of British New Guinea*. Helsinki: The Commission of the Antell Collection.
- Mead, Margaret (1938): The Mountain Arapesh I. *Anthropological Papers of the Museum of Natural History*, 34(2), pp. 181–358.
- Meggitt, Mervyn (1977): *Blood is their Argument*. Palo Alto: Mayfield Publishing.
- Michele Stephen et al (1987): *Sorcerer and Witch In Melanesia*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Neuhauss, Richard (1911): *Deutsch Neu-Guinea*. Band 1. Berlin: Dietrich Reimer Verlag.
- Newton, Douglas (1971): *Crocodile and Cassowary*. New York: The Museum of Primitive Art.
- Newton, Douglas (1989): Mother Cassowary's Bones: Daggers of the East Sepik Province, Papua New Guinea. *Metropolitan Museum Journal*, 24, pp. 305-325.
- Pospisil, Leopold (1963): *Kapauku Papuan Economy*. New Haven: Yale University Press.
- Ratzel, Friedrich (1894): *Völkerkunde*. Band 1. Leipzig und Wien: Bibliographische Institut.
- Rockefeller, Michael – Gerbrands, Adrianus (1967): *The Asmat*. New York: The Museum of Primitive Art.
- Sillitoe, Paul (2017): *Made in Niugini*. Canon Pyon: Sean Kingston Publishing.
- Strathern, Andrew – Kirk, Malcolm (1981): *Man As Art*. San Francisco: Chronicle Books.
- Strathern, Andrew – Strathern, Merylyn (1971): *Self-Decoration in Mount Hagen*. London: Gerald Duckworth.
- Tuzin, Donald (1997): *Cassowary Revenge*. Chicago: University of Chicago Press.
- Van Baal, Jan (1966): *Dema*. The Hague: Martinus Nijhoff.
- Welsch, Robert (1998): *An American Anthropologist in Melanesia*. Vol I. Honolulu: University of Hawai'i Press.
- Watson, James (1983): *Tairora Culture*. Seattle: University of Washington Press.
- Williams, Edgar (1936): *Papuans of Trans-Fly*. Oxford: Oxford University Press.
- Williams, Edgar (1940): *Drama of Orokoloko*. Oxford: Oxford University Press.
- Webb, Virginia-Lee (2011). *Ancestors of the Lake*. New Haven: Yale University Press.

Historicko – antropologická štúdia viery v čarodejnice v Európe v 19. storočí

Peter Ondreička

Fakulta humanitných štúdií, Univerzita Karlova, Pátkova 2137/5, 182 00 Praha 8 - Libeň, ondreicka.ptr@gmail.com

Do redakce doručeno 7. října 2022; k publikaci přijato 10. května 2023

A HISTORICAL AND ANTHROPOLOGICAL STUDY OF THE BELIEF IN WITCHES IN EUROPE IN THE 19TH CENTURY

ABSTRACT This study focuses on selected cases of continuing belief in witchcraft from the second half of the 19th century. The first section of this study briefly explains the historical context of the witch-hunts in early modern Europe and the gradual decline of witch-hunting processes. The aim of this study is to introduce the reader to a change in the understanding of the witch's concept in the European context. In the second section of the study, based on contemporary sources, a brief overview of what happened during a particular case is presented. In the last part, elements of early modern period witch-hunts, which could be found in cases from the second half of the 19th century, were analyzed. This study shows different forms of surviving witchcraft beliefs in specific cases.

KEY WORDS witch; possession; devil; satan; illness; epidemic; faith

ABSTRAKT Štúdia sa zameriava na vybrané prípady pretrvávajúcej viery v čarodejníctvo z druhej polovice 19. storočia. V prvej časti práce je stručne vysvetlený historický kontext prenasledovania čarodejníc v Európe ranného novoveku a postupný ústup procesov s čarodejnicami. Cieľom je čitateľovi predstaviť zmenu v ponímaní konceptu čarodejnice v európskom kontexte. V druhej časti sú na základe dobových prameňov prezentované štyri vybrané prípady viery v čarodejnice z druhej polovice 19. storočia. V poslednej časti boli analyzované prvky novovekých honov na čarodejnice, ktoré sme sledovali aj v prípadoch z druhej polovice 19. storočia. Príspevok ukazuje na konkrétnych prípadoch niekoľko rôznych foriem prežívania predstáv o čarodejniciach.

KLÚČOVÉ SLOVÁ čarodejnica; posadnutie; diabol; satan; choroba; epidémia; viera

Táto publikácia vznikla v rámci projektu SVV „Historická antropologie moderních společností“, č. 260733, riešeného na Univerzite Karlově, Fakultě humanitních studií.

ÚVOD

Veľké hony na čarodejnice sa udiali predovšetkým v období raného novoveku. Počas 18. storočia bolo postupne prenasledovanie čarodejníc v jednotlivých európskych krajinách postavené mimo zákon. Aj keď obvinenie z čarodejníctva a súdenie čarodejníc už neboli legálne možné, zažitá predstava, povera a ľudové náboženské tradície sa nedali zmeniť tak rýchlo. V tomto príspevku predstavíme štyri prípady pokračujúcej viery v čarodejníctvo z druhej polovice 19. storočia. Tieto prípady demonštrujú, že viera v čarodejnice nemala uniformnú podobu a aj počas 19. storočia sa našiel dosta-

tok osôb veriacich na čarovné schopnosti niektorých členov v spoločnosti. Vybrané prípady ukazujú niekoľko rôznych spôsobov, ako sa mohla viera v čarodejnice prejaviť v post-osvietenskej Európe. Na základe prezentovaných prípadov ukážeme, aké spoločné rysy mali tieto prípady s novovekými honmi na čarodejnice. Pri písaní tejto práce sme použili dobové pramene, najmä novinové články. Analyzované prípady nie sú príkladmi honov na čarodejnice, keďže tie už v 19. storočí neboli legálne. Prípady predstavujú rôzne spôsoby, akými sa prežívajúca viera mohla manifestovať aj po skončení prenasledovania čarodejníc. Ukážeme aj spojenie prežívajúcej viery na čarodejnice s vierou v posadnutie diablom.

HISTORICKÝ KONTEXT PRENASLEDOVANIA ČARODEJNÍC

Viera v čarodejnice a ich škodlivú moc existovala v Európe už od staroveku. Prenasledovanie čarodejníč však dosahovalo až do 15. storočia len regionálne rozmery a išlo skôr o sporadické udalosti (Behringer 2016, 111). K výraznej zmene v chápaní konceptu čarodejnice došlo v 15. storočí, kedy vznikli predstavy o tzv. kumulatívnej forme čarodejníctva. Kumulatívna forma čarodejnice je charakterizovaná ako spojenie predchádzajúcej viery v účinky škodlivej mágie do jedného celku s poverami o čarodejníkoch ako uctievačkách diabla a členkách diabolskej sekty (Levack 2016, 29). Dôležitou súčasťou kumulatívneho modelu čarodejnice bola viera v schopnosť čarodejníč lietať a v existenciu sabatu čarodejníč (Bailey 2006, 386). Prvé veľké procesy obsahujúce charakteristické prvky novovekých honov na čarodejnice sa začali objavovať v polovici 15. storočia (DiNola 1998, 221).

Priebeh procesov sa v rôznych častiach Európy líšil. Prenasledovanie čarodejníč v Európe kulminovalo v 30. rokoch 17. storočia, aj keď vrchol dosiahlo prenasledovanie v jednotlivých krajinách v rôznych obdobiach. Najväčšie množstvo procesov zaznamenávame na území dnešného Nemecka, a to v období rokov 1590 až 1630. Od 80. rokov 17. storočia počet súdených čarodejníč v Európe postupne klesal (Behringer 2016, 229). Na konci 17. a začiatku 18. storočia sa čarodejnícke procesy presunuli do periférnejších oblastí Európy. V tomto období prenasledovanie čarodejníč v západnej Európe postupne ustupovalo a hony na čarodejnice sa v plnej sile rozšírili najmä v Škandinávii a východnej Európe (Behringer 2016, 232). Vo Švédsku nastal vrchol prenasledovania v období rokov 1664 až 1676 (Ankarloo 1997, 168). Podobne v Poľsku sa najviac procesov udialo v poslednej štvrtine 17. storočia (Ostling 2011, 20).

KONIEC PROCESOV S ČARODEJNICAMI

Od konca 17. storočia a najmä počas 18. storočia došlo postupne v celej Európe k zániku čarodejníckych procesov. V Anglicku bola naposledy legálne obžalovaná z čarodejníctva Jane Wenhamová v roku 1712. Poslednou popravenou čarodejnicou bola v roku 1684 Alice Mollandová. V Škótsku pokračovali veľké procesy až do konca 17. storočia a posledná poprava čarodejnice bola vykonaná v roku 1706 (Levack 1999, 60).

V škandinávskych krajinách boli posledné čarodejnice popravené na konci 17. storočia. Výnimkou je územie Švédska, kde boli čarodejnice popravované aj na začiatku 18. storočia. V pobaltských krajinách, ktoré boli pod švédskou nadvládou, bola posledná poprava vykonaná v roku 1699 (Gijswijt – Hofstra 1999, 152). V Dánsku bola posledná čarodejnica popravená v roku 1693, avšak zákon teoreticky umožňoval popravu čarodejníč až do roku 1866 (Levack 1999, 93). V Rakúsku bola posledná čarodejnica popravená v roku 1750. Posledný proces v Bavorsku sa konal ešte v roku 1792 (Levack 2013b, 434).

Dôvodov prečo dochádzalo k poklesu súdnych procesov s čarodejnicami v 17. a 18. storočí je viacero. Dôležitým faktorom pri ústupe čarodejníckej hystérie bol najmä nárast skepticizmu. Skepticizmus súdov zväčša vyvolali masívnejšie a brutálnejšie procesy. Prílišná agresivita a rozmery niektorých procesov spôsobili, že sudcovia začali kritizovať aktérov procesov za spôsob akým viedli prenasledovanie (Bever 2009, 290). Už v 17. storočí niektoré masové hony na čarodejnice spôsobili výrazný nárast skepticizmu u sudcov a súdnych úradníkov. Príkladom sú procesy vo Würzburgu v rokoch 1627 až 1629 alebo švédske hony na čarodejnice v 60. a 70. rokoch 17. storočia. Aj keď potom ešte dochádzalo k popravám čarodejníč, nedošlo v týchto regiónoch k veľkým prenasledovaniám a sudy sa stavali voči žalobám z čarodejníctva zdržanlivejšie (Levack 1999, 9). Na konci 17. a začiatkom 18. storočia prešli justičné procedúry s čarodejnicami v celej Európe zmenami. Sudcovia a osoby zapojené do súdnych pojednávaní s čarodejnicami začali výraznejšie kritizovať spôsob, akým sú procesy vedené. Táto kritika viedla k sprísneniu pravidiel pri priebehu procesov. Zvýšila sa kontrola lokálnych súdov zo strany centrálnych štátnych orgánov a vyšších súdov (Burns 2003, 67). Už v 16. storočí sa objavili prvé náznaky kritiky použitia tortúry, avšak ozývali sa skôr sporadicky. V 17. storočí kritické hlasy postupne získavali na sile (Levack 2006, 250). Na konci 17. a v 18. storočí sudy začali pri vznesení obžaloby z čarodejníctva vyžadovať kvalitnejšie dôkazy a dokázanie viny. Do konca 17. storočia prestali sudcovia v západnej Európe akceptovať ako dôkaz diablove znamenie na tele čarodejnice. Čarodejníčiam bolo počas procesov povolené pred súdom zastupovanie obhajcom. Zmeny v justícii a narastajúci skepticizmus súdov viedli k zvýšeniu počtu oslobodzujúcich rozsudkov (Levack 1999, 49).

Ústup procesov s čarodejnicami nebol lineárny ani uniformný proces (Levack 1999, 48). Podobne ako vrchol prenasledovania nastal v rôznych častiach Európy v rozdielnom čase, aj ústup týchto procesov sa v jednotlivých krajinách líšil. V Uhorsku ukončila procesy s čarodejnicami až zmena zákona vydaného Máriou Teréziou. V iných častiach Európy (napr. Anglicko) došlo k zmene zákona až niekoľko rokov po poslednej poprave čarodejnice (Levack 2006, 252). Za prvý legislatívny dokument raného novoveku popierajúci existenciu zločinu čarodejníctva je považovaný edikt francúzskeho kráľa Ľudovíta XIV. z roku 1682 (Levack 1999, 75). V skutočnosti mal tento dokument na počet procesov konajúcich sa v 17. storočí vo Francúzsku len minimálny efekt. Na juhozápade krajiny skončili procesy už začiatkom 70. rokov 17. storočia a v niektorých častiach Francúzska dokonca ešte skôr. Dôvodom bol hlavne skepticizmus sudcov, ktorý sa rozvíjal ešte pred vydaním ediktu. Výrazný inhibičný vplyv na priebeh procesov s čarodejnicami vo Francúzsku mala povinnosť pri súdení čarodejníč podať žiadosť k jednému z 12 parlamentov, najvyšších odvolacích súdov krajiny, čo bolo finančne nákladné. Asi polovicu územia krajiny zahŕňala v roku 1600 jurisdikcia parížskeho parlamentu (Monter 2013, 218). Táto povinnosť bola zavedená v roku 1625 po skončení honov v Champagne – Ardenách v rokoch 1587 a 1588, ktoré vyplašili francúzskych

juristov natolko, že od tejto doby boli zrušené skúšky vodou a každý rozsudok vo veci čarodejníctva bol automaticky posielaný na vyšší súd na kontrolu (Levack 1999, 49).

Zmena, ktorou prešli právne systémy európskych krajín najmä na konci 17. a počas 18. storočia ďalej neumožňovala žalovať a popravovať čarodejnice. Avšak ľudová viera, tradície a povery sa menili omnoho pomalšie.

VYBRANÉ PRÍPADY ČARODEJNÍCTVA V DRUHEJ POLOVICI 19. STOROČIA

Obvinenie z čarodejníctva a hromadné posadnutie v Morzine

Morzine leží vo Francúzsku, v historickej oblasti Savojska. V 50. rokoch 19. storočia (cenzus z roku 1854) malo 2284 obyvateľov (Harris 1997, 455-456). V roku 1857 v Morzine vypukla epidémia údajného posadnutia trvajúca až do roku 1868 (Levack 2013a, 228). Celý prípad začal v marci 1857, keď dve dievčatá, Peronne Tavernier a Marie Plagnat, pripravujúce sa na prvé sväté prijímanie, dostali záchvaty (Levack 2013a, 228). Dňa 14. marca 1857 desaťročná Peronne po ceste zo spovede v kostole videla spadnúť malé dievča do rieky, čo ju veľmi rozrušilo. Po tejto udalosti začala dostávať záchvaty, pri ktorých upadala denne do hlbokého spánku trvajúceho od 15 do 30 minút (Ost-Deutsche Post 1865, 1). Počas tohto času sa jej telo vyrovnalo ako mŕtvola, končatiny boli uvoľnené a bez života, jej oči sa točili v jamkách a dokonca kričala. V máji ochorela rovnakou chorobou aj Marie Plagnat. Obe tvrdili, že sú posadnuté démonmi, podľa ktorých vôle musia konať. Svoj stav prezentovali častokrát aj verejne a ich príznaky začali mať aj ďalšie osoby. Medzi ďalšie príznaky patrili krčce, pálenie v tele alebo zajakávanie (Ost-Deutsche Post 1858, 3). Niektorí posadnutí bežali počas záchvatu do poľa alebo do lesa a vyšplhali s neuveriteľnou rýchlosťou a s obratnosťou (ako to popisovali svedkovia a noviny) ako veвериčky na najvyššie stromy (Die Presse 1858, 5). Záchvaty spúšťali zvuky kostolných zvonov alebo zvolanie v mene Krista, svätcov alebo rozhovory o náboženských témach (Ost-Deutsche Post 1858, 3).

Die Presse v lete roku 1857 napočítala 22 posadnutých, všetky ženského pohlavia s výnimkou jedného trinásťročného chlapca (Die Presse 1858, 5). Devlin tvrdila, že v septembri malo príznaky 13 dievčat vo veku 10 až 22 rokov (Devlin 1987, 136). O rok neskôr, v auguste 1858, bolo podľa *Die Presse* posadnutých asi 40 mladých dievčat (Die Presse 1858, 5). V roku 1861 dosiahol počet osôb vykazujúcich známky „posadnutia“ 200 (Harris 1997, 451). Vyriešenie prípadu dostal od francúzskej vlády na starosti Adolphe Constans, francúzsky generálny inšpektor liečební pre choromyselných. Po zlyhaní snahy o liečbu posadnutých začal Constans zavádzať sociálne opatrenia. Zabezpečil vyučovanie obyvateľov Morzine a zároveň im dal príležitosť na rozptýlenie organizovaním verejných zábav (Harris 1997, 452).

I keď v prípade Morzine išlo o hromadné posadnutie,

prejavila sa tu viera v čarodejnice. Tavernier aj Plagnat začali totiž počas svojich záchvatov obviňovať mužov v dedine z čarovania (Ost-Deutsche Post 1865, 1). Očarovanie tak malo byť dôvodom posadnutia. Táto predstava sa v Morzine rozšírila a verila jej väčšina chorých. Za pôvodcov kúziel boli označení piati alebo šiesti muži (Constans 1861, 33). Podozrivý z čarodejníctva bol napríklad miestny mlynár a Morzinčania ho prinútili zavrieť mlyn (Gemeinde-Zeitung unabhängiges politisches Journal 1865, 6).

Ďalším obvineným z čarodejníctva bol kňaz pochádzajúci z Morzine, ale žijúci v Ženeve (Constans 1861, 40). Jeho opätovný príchod do Morzine sa zhodoval s obdobím vypuknutia choroby. Tento kňaz nechal postaviť malú kaplnku pri jazere Montriond ležiacom niekoľko kilometrov od Morzine. Aby sa Morzinčania zbavili očarovania spôsobujúceho tajomnú chorobu, vybrali sa raz v noci ku kaplnke. Museli vraj doraziť o polnoci. Niektorí boli ozbrojení, iní si zobrali fakle. Keď dorazili na miesto zabili psa a vybrali mu pečeň. Rozsekanú pečeň umiestnili do stredu kaplnky. Mala predstavovať pečeň kňaza - čarodejníka. Na pečeni bolo 18 rezných rán, čo malo znamenať, že do 18 dní kňaz zomrie (Constans 1861, 41). Ako môžeme vidieť, Morzinčania sa tak čarodejníka chceli zbaviť v podstate ďalším čarovaním, keď rany na psej pečeni mali zabezpečiť smrť kňaza.

Ďalšou osobou obvinenou z čarovania bol zástupca starostu Jean Berger. Berger bol Morzinčanmi považovaný za najhoršieho čarodejníka (Constans 1861, 44). Otcovia chorých detí boli presvedčení, že stav ich žien a dcér pochádza z očarovania a žiadali potrestanie ľudí podozrivých z uzavretia zväzku so Satanom (Gemeinde-Zeitung unabhängiges politisches Journal 1865, 6). Dav asi 30 až 40 ľudí ozbrojených vidlami, sekerami a palicami ho osem dní pred príchodom Constansa tri hodiny naháňal až kým sa mu nepodarilo utiecť z Morzine (Constans 1865, 44). Berger bol „tučný starší obuvník“ a podľa autora jedného z novinových článkov v žiadnom prípade nepredstavoval ideálneho kúzelníka (Gemeinde-Zeitung unabhängiges politisches Journal 1865, 6).

Epidémia posadnutých v Morzine skončila po Constansovom zásahu na konci 60. rokov 19. storočia, aj keď ešte v 70. rokoch sa našli jednotlivci trpiaci záchvatmi krčcov (Harris 1997, 452). Pri tomto prípade hromadného posadnutia sme mohli vidieť porakačujúcu vieru v čarodejnice, keď údajne posadnuté ženy za pôvod svojho stavu označovali čarovanie vybraných mužov z Morzine. V tomto prípade došlo dokonca k fyzickým útokom na údajných čarodejníkov, ktoré sa však zaobišli bez obetí na životoch. Viera v čarodejnice sa v Morzine spojila s vierou v diabla a posadnutie. Dôkladnejšiu analýzu prípadu hromadného posadnutia v Morzine je možné nájsť v našej štúdií venovanej Morzine z roku 2022.

Prípad čarodejníctva v Brne

Ďalší prípad sa týka zneužitia viery v čarodejnice pri podvode. Informácie o ňom sa zachovali aj vďaka tomu, že sa ním v Brne v roku 1887 zaoberal porotný súd. Aj v tomto prípade sme vychádzali z novinových článkov. Autor článku

publikovaného v časopise *Našinec* súdil, že ak by sa udial v nejakej odľahlej horskej dedinke, nikto by sa nedivil. Ale udalosť sa udiala v Brne, čo je „smutným dúkazem, že přes všechno šíření vzdělání a kultury mezi lidem přece jenom stará hloupost lidská nevymírá, naopak napořád ještě vyžaduje si oběti nejtuchnějších.“ Obžalovaná bola 52 ročná vdova Františka Uhdová a 40 ročná slobodná slúžka Julie Řehořová. Žalované boli za podvod (*Našinec*, 1887, 3). Uhdová bývala v Starom Brne. Spolu so svojou pomocnicou Řehořovou a ďalšími osobami vylákali peniaze od viacerých ľudí. Uhdová tvrdila, že „lidem nemocným na základe její čarodějnických kombinací vráti se zdraví; lidem peněz chtivým naslibovala, že jim přivede čerta, který zlata nanese celé hromady; a také konečně vdavek chtivým pannám dovedla nalíčiti past slibujíc, že jim svými čarami přivede ženichy.“ (Národní politika 1890, 2). Autor článku podotkol, že neboli za svoje činy upálené, lebo sa na ich zločiny vzťahujú obyčajné paragrafy, ktoré považoval za príliš mierne (Národní politika 1890, 2; Národní listy 1887b, 2).

Spoločné pôsobenie Uhdovej a Řehořovej začalo v roku 1885. Řehořová bola viackrát trestaná a v roku 1885 bola vo väzení za krádež. Zoznámila sa s Mariou Krejčovou rovnako odsúdenou za krádež na šesť mesiacov. Krejčová mala ako majiteľka domu na Rudolfskej ulici (dnes Česká, pozn. autora), kde sídlil hostinec „U korbele“, okradnúť svojho nájomcu hostinského (Moravská orlice 1887, 5). Po konci trestu sa sťažovala Řehořovej, že bola neprávom odsúdená. Řehořová tvrdila, že pozná ženu, ktorá by jej mohla pomôcť. Krejčová mala iba na papier napísať mená svojich nepriateľov a ona už modlitbami zabezpečí, aby vyšla jej nevina najavo a aby boli jej nepriatelia potrestaní. Potom Krejčovou zoznámila s Uhdovou (Národní politika 1887, 2; Národní listy 1887b, 2). Uhdová bola viackrát trestaná aj v minulosti. V roku 1877 bola ako 42 ročná zatknutá za vykladanie kariet a sprostredkovanie sobášov za poplatok. Od istej ženy vylákala 100 zlatých za sobáš a ďalších 37 zlatých za iné služby (Čech 1877, 2). V roku 1880 bola Uhdová na udanie dvoch oklamáných slúžiek opäť pred súdom. Získala od nich 20 zlatých za výklad kariet. Podľa jej výkladu mali byť obe v moci zlého ducha, ktorý ich mal v budúcnosti zohyzdiť, preto Uhdová od nich pýtala peniaze na omše, aby tomu zabránila (Moravská orlice 1880, 3).

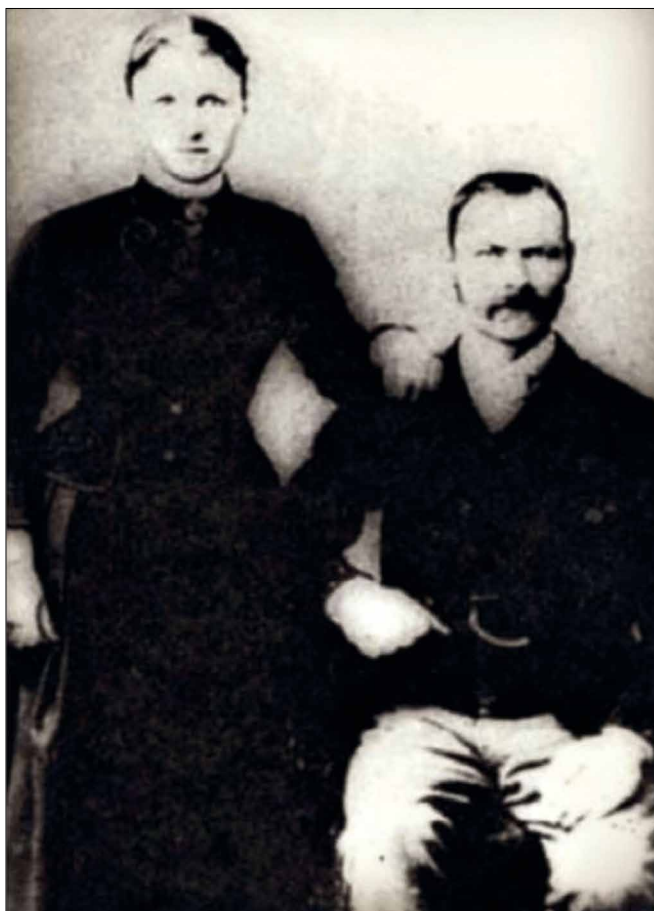
Uhdová si v prípade Krejčovej vypýtala päť zlatých na omšu, sviečky a pre kostolníka. Od Krejčovej potom vylákala ďalších 11 zlatých. Obe ženy presvedčili Krejčovou, že jej nájomníkovi slúži diabol a nie je možné jej pomôcť. Jedine, ak by sa pre diabla uložilo 300 zlatých do hrnca do pivnice Krejčovej. Uhdová mala pomocou nich diabla z domu vypuďiť. Po dlhom naliehaní Krejčová nakoniec peniaze Uhdovej dala (avšak musela zastaviť svoj dom). Uhdová hrniec zabalila do handry, ktorú zašila a zapečatila voskom. V pivnici zapálila posvätenú sviečku, hrniec posypala bližšie neurčeným práškom a pokropila ho svätenou vodou. Potom postavila hrniec Krejčovej na hlavu. Následne jej rozkázala dať ho v byte do skrine a nehýbať ním. Peniaze sa mali vybrať, keď vyjde pravda najavo. Obe ženy po krátkom čase prišli za Krejčovou a pýtali sa, či nepočuje hluk z komínu, lebo je v ňom diabol. Pod vyhrážkou, že ak im nedá ďalších 100 zlatých, príde aj o predchádzajúcu

sumu, im Krejčová zaplatila ďalšie peniaze. Krejčová musela dať 100 zlatých do obálky. Keď však obálku neskôr otvorila bol v nej len bezcenný papier. Pretože sa peniaze Krejčovej nevrátili, obrátila sa na súd. Priamo pred súdom bol otvorený aj hrniec, kde malo byť 300 zlatých. Na súd bol prinesený v stave, v akom ho Uhdová zapečatila. Boli v ňom však len kusy látky. Uhdová totiž počas obradu hrniec zamenila za rovnaký hrniec s bezcennými látkami a hrniec s peniazmi si nechala (Národní politika 1887, 2; Národní listy 1887b, 2). Celkovo okradli Uhdová a Řehořová Krejčovu o 427 zlatých (Našinec 1887, 3). Krejčovu si vybrali, pretože zistili, že je poverčivá a ľahko oklamateľná (Národní listy 1887b, 3).

Obe ženy boli ďalej obvinené z podvodu na Valentinovi Pipperovi z roku 1880. Pipperovi Uhdová tvrdila, že ho čarovaním vylieči z ťažkej choroby. Uhdová sa mala vydať na ďalekú cestu nazbierať bylinky na križovatkách, kde sa stretávali „čerti a hasrmani“. Pipper jej mal zaplatiť 43 zlatých. Ďalej Uhdová vylákala od roľníka Augustina Mynaříka 202 zlatých za uzdravenie uhranutých kráv a za zbavenie sa dlhov, keďže Mynařík dlžil 1 500 zlatých (Národní politika 1887, 2; Národní listy 1887b, 3). Uhdová mu sľúbila, že zoženie 2 000 zlatých. Keď tak nespravila, udal ju Mynařík na súde (Národní listy 1887, 2). Súd bol pomerne krátky a obe ženy sa snažili vinu zhodiť na tú druhú (Národní listy 1887c, 3). Obe údajne čarodejnice boli odsúdené na päť rokov žalára (Našinec 1887, 3). Zdá sa však, že Krejčová sa nadprirodzeného riešenia svojho problému nevzdala ani po neúspechu s Uhdovou. Po odsúdení Uhdovej a Řehořovej v apríli roku 1887 totiž v lete toho istého roku hľadala pomoc u údajného čarodějníka Jiřího Hala z Dambořic. Odporúčanie obrátiť sa práve na neho dostala dávnejšie od Řehořovej. Hala jej dal koreň, ktorý mala usušiť a jeho prášok potom sypať na prahy kancelárií, kde sídlili sudcovia. Tí sa mali potom obmäkčiť a jej nevina mala vyjsť najavo. Na ďalšie čarovanie nemal údajne Hala svoje „instrumenty“ a tak mu dala Krejčová zálohu 10 zlatých, kým si ich vyzdvihne. Hala sa však viackrát neukázal a tak sa vec dostala na súd. Pred súdom Hala tvrdil, že koreň jej dal, len aby sa jej zbavil. Tvrdil, že ju upozornil na to, že vie uzdravovať iba zvieratá a čarovať pre ľudí nevie (Moravská orlice 1887, 5). Na tomto prípade je možné vidieť, že si niektorí ľudia dobre uvedomovali prežívanie viery v čarodejnice a zneužívali ju na vlastné obohatenie. Uhdová využila poverčivosť iných ľudí tým, že tvrdila, že čarovaním dokáže vyriešiť ich problémy, ak za to zaplatia.

Prípad Bridget Clearyovej

Jeden z najznámejších prípadov lynčovania čarodejnice pochádza z konca 19. storočia. Udial sa v roku 1894 v Írsku. Bridget Cleary bola ubitá a upálená zaživa manželom, príbuznými a priateľmi. Dôvodom bolo podozrenie, že skutočná Bridget bola unesená vílami a namiesto nej víly dosadili čarodejnicu (Mitchell 2000, 310). Bridget Cleary mala v dobe smrti 26 rokov. Žila s manželom Michaelom v Ballyvadlea v izolovanom okrese neďaleko Cloneen v kraji Tipperary v juhovýchodnom Írsku (Gomme 2012, 373).

Obrázok č. 1. Bridget a Michale Cleary. Zdroj: The Charred Remains of Bridget Cleary Were Found in A Bog and Opened Up a Chilling Investigation Involving Fairies. History Collection. (online). <https://historycollection.com/the-charred-remains-of-bridget-cleary-were-found-in-a-bog-and-opened-up-a-chilling-investigation-involving-fairies/>

Celý prípad začal, keď Bridget ochorela a ležala v posteli, zatiaľ čo jej manžel skúšal rôzne liečebné procedúry. Dotýkal sa jej horúcim kutáčom, potieral ju močom alebo ju donútil vypiť odvary z bylín a mlieka. Bridget prehliadol istý doktor Crean 13. marca a zistil u nej bronchiálny katar a nervové vzrušenie (Weekly Mail 1895, 11). Jej príbuzní a priatelia však tvrdili, že bola unesená vílami z neďalekého vrchu Kilenagranagh Hill a namiesto nej bola do rodiny dosadená čarodejnica. Jej manžel ju držal nad kuchynským ohňom pýtajúc sa, či je skutočná Bridget alebo vílami dosadená bytosť (Bourke 1995, 553). Nakoniec Bridget zavraždila a to vo vlastnej kuchyni. Telo manžel zakopal s Patrikom Kennedym štvrtí míle od domu. Bolo objavené 22. marca v skrčenej pozícii v bahnistej zemi po niekoľko dňovom hľadaní. Jej telo ohľadal dr. Crean, ktorý ju vyšetril počas choroby. Zistil poškodenie sleziny a krvácanie do mozgu. Nedokázal však určiť, či išlo o výsledky násilia. Na jej tele však našiel aj ďalšie stopy. Z pravého boku jej trčala kosť, brucho mala spálené. Na hrdle mala čierne flaky. Ako príčinu smrti určil popáleniny, ktoré sa nachádzali na brucho, spodnej časti chrbta a ľavej ruke (Weekly Mail 1895, 11).

Obrázok č. 2. Fotografia Michalea Clearyho z väzenia. Zdroj: The Charred Remains of Bridget Cleary Were Found in A Bog and Opened Up a Chilling Investigation Involving Fairies. History Collection. (online). <https://historycollection.com/the-charred-remains-of-bridget-cleary-were-found-in-a-bog-and-opened-up-a-chilling-investigation-involving-fairies/>

Manžel zatiaľ hliadkoval na vrchu Kilenagranagh očakávajúc príchod svojej skutočnej manželky vyslobodenej zo zajatia víl (Bourke 1995, 554). Prípad skončil pred súdom. Obvinení boli Michael Cleary, Patrick Boland (otec Bridget) a rodinní známi a priatelia John Dunne, Patrick, James, Michael a Mary Kennedy a Wiliam Ahearne. Obžalovaní boli z napadnutia a ublíženia na zdraví (Weekly Mail 1895, 11).

Najdôležitejším svedkom v prípade bola susedka Clearoyovcov, pani Johannah Burke. Keď Bridget ochorela, pokúsila sa ju 14. marca navštíviť, ale manžel a rodinní priatelia ju odmietli pustiť dovnútra. Počula však niekoho z domu kričať a nazývať Bridget čarodejnicou. Keď ju nakoniec vpustili do domu, videla, ako obvinení držia Bridget za ruky a nohy na posteli a jej manžel jej lyžicou podáva bylinky s mliekom. Popritom sa jej vypytovali na identitu, aby v mene Božom potvrdila, či je naozaj Bridget Boland. Prítomní boli aj Bridgetin otec a brat. Nakoniec John Dunne navrhol, aby ju podržali nad ohňom a tak ju donútili hovoriť. Posadili ju na kuchynský oheň. Znova sa jej pýtali na meno. Nakoniec ju vrátili do poste, ale v dome ostali celú noc (Gomme 2012, 374).

Svedkyňa popísala súdu aj udalosti ďalšieho večera. Michael Cleary dal Bridget tri krajce chleba s džemom a trikrát sa jej pýtal, či je jeho žena. Dokázala zjesť iba dva kusky chleba. Manžel ju zhodil na zem a ďalej ju nútil jesť krajce chleba. Následne vytiahol z ohňa horiacu palicu, roztrhol jej šaty a držal jej ju pred ústami (Weekly Mail 1895, 11). Následne po nej hodil olejovú lampu (Gomme 2012, 376). Cleary na súde tvrdil, že v dome žiaden olej nebol a tak nemohol ani žene ublížiť olejom z lampy. Odmietol, že by Bridget držal nad ohňom (Weekly Mail 1895, 11). Čo nasledovalo už suseda nevidela, neskôr sa jej naskytl už iba pohľad na Bridgetinu mŕtvolu. Bridgetin manžel aj otec stále tvrdili, že zabitá bola čarodejnica a nie skutočná Bridget. Michael Cleary sa dokonca snažil zadovážiť si revolver, aby ju mohol z moci víl vyslobodiť. Všetci obvinení boli odsúdení za vraždu na mnohoročný trest vo väzbe (Gomme 2012, 379).

Prípad vo Wemdingu

Prípad sa udial v roku 1891 v bavorskom mestečku Wemding neďaleko Augsburgu. Podobne ako v Morzine išlo o prípad posadnutia spojeného s očarovaním a obvinením z čarodejníctva. Aj keď išlo prioritne o prípad posadnutia a exorcizmu, ako uvidíme, aj v tomto prípade sa ukázalo, že viera v čarodejnice prežívala aj na konci 19. storočia. Od 10. februára pozorovali mlynári Zilkovci z Oberlottermühl na svojom najstaršom synovi Michaelovi zvláštne príznaky. Desiatročný Michael sa nemohol modliť alebo počúvať cudzie modlitby. Neznesol prítomnosť posvätených vecí a v ich blízkosti sa mu menil výraz tváre. Ak sa priblížil ku krucifixu, kostolu alebo soche Panny Márie na menej než 30 krokov, bol nepokojný až nakoniec padol akoby mŕtvy na zem. Až keď ho niekto odniesol ďalej od spomínaných predmetov alebo budov, bol chlapec schopný znovu sám kráčať. Ak sa mu podarilo dostať do kostola, vo vnútri prejavoval strašný nepokoj, ktorý sa stupňoval pri pozdvíhaní. Mal pri tom stále zavreté oči a nikdy sa nedíval smerom na oltár (Neue Warte am Inn, 1892, 1).

Rodičia najskôr vyhľadali lekára, avšak žiadna liečba nepomohla. Obrátili sa preto na vikára svojej farnosti, pána Seitza z Dürwangenu dúfajúc, že by snáď mohli pomôcť modlitby. Po pol roku sa chlapcov stav nezmenil (Evangelische Kirchen-Zeitung für Österreich 1892, 4). Chlapcov otec Josef Zilk sa preto obrátil na augsburgského biskupa Pancratia s písomnou žiadosťou o vykonanie exorcizmu. Biskup 25. júna 1891 udelil súhlas s exorcizmom a ponechal výber exorcistu na samotnom otcovi. Michaelov otec mal veľkú dôveru v kapucínov vo Wemdingskom kláštore. Pretože wemdingský kláštor ležal v inej diecéze bolo potrebné získať aj povolenie od biskupa Leopolda z Eichstättu. Nakoniec 10. júla udelil súhlas s exorcizmom aj druhý biskup (Neue Warte am Inn, 1892, 1).

Exorcizmus začal 13. júla roku 1891 ráno o siedmej. Počas exorcizmu chlapec kričal a plul okolo seba. V Michaelovi malo byť podľa jeho slov 10 duchov. Exorcizmus pokračoval aj na druhý deň 14. júla. Chlapec počas exorcizmu tvrdil, že z neho nemôže diabol vyjsť von, pretože susedka Zilkovcov Lina Herzová ho očarovala ((Linzer) Tages-Post, 1892, 3). Herzová mala chlapca očarovať kvôli sporom medzi katolíkmi a protestantmi. Manželia Zilkovci žili v konfesijne zmiešanom manželstve, otec bol katolík a matka protestantka. Deti boli pôvodne vychovávané ako protestanti, avšak jedného dňa sa Zilk rozhodol poslať ich do katolíckej školy, čo malo spôsobiť nevôľu protestantov ((Linzer) Tages-Post, 1892, 3).

Prípad skončil na súde, pretože Herzová za obvinenie z čarodejníctva obžalovala pátra Aureliana z urážky na cti. Súd vypočul viacero svedkov vrátane manželov Herzových aj Zilkovcov, pátra Aureliana a viacerých ďalších cirkevných predstaviteľov. Aureliana uznal vinným a ten musel zaplatiť pokutu (Innsbrucker Nachrichten 1892, 4). Herzovú z čarodejníctva v skutočnosti obvinil Michael Zilk počas svojho exorcizmu, avšak súd pripisoval vinu Aurelianovi za jeho nekritickú akceptáciu obvinenia. Viacero novín potom o wem-

Obrázok č. 3. Páter Aurelian (Siegemund 1985, 33)

dingskom prípade písalo ako o čarodejníckom procese (napr. *Ein Hexenprozess in 19. Jahrhundert* v Bregenzer Vorarlberger Tagblatt a Grazer Tagblatt alebo *Ein Hexenprozess* v Innsbrucker Nachrichten).¹ *I keď v tomto prípade nebola súdená údajná čarodejnica, ale osoba, ktorá ju z čarovania obvinila.* Prežívanie viery v čarovanie a čarodejnice dokladuje fakt, že Zilk si vybral práve obvinenie z čarovania ako zdôvodnenie svojho stavu.

DISKUSIA

V tejto časti štúdie sa zameriame na niektoré charakteristiky vyššie uvedených prípadov a porovnáme ich s prípadmi z raného novoveku. Prípady zahrnuté do tejto štúdie prirodzene predstavujú len malý zlomok prípadov údajného čarodejníctva zdokumentovaných v 19. storočí. Je možné ich chápať ako príklady niektorých prežívajúcich predstáv. Jedným z pozorovateľných spoločných znakov je úloha žien

1 Bližšie sa prípadu vo Wemdingu venujeme v štúdií *Hodnotenie exorcizmu dobovými periodikami a úloha wemdingského prípadu vo Wahrmondovej afére* publikovanej v časopise *Moderní dějiny*.

vo všetkých štyroch vybraných prípadoch. V Morzine boli z čarodejníctva obvinení výlučne muži, avšak aj tu predstavovali ženy veľkú väčšinu osôb, ktoré trpeli údajným posadnutím. V ostatných troch prípadoch boli z čarodejníctva obvinené ženy. V ranonovovekých procesoch s čarodejnicami sa predpokladalo, že čarovaniu sa viac venujú ženy než muži. Silu tejto viery dokazuje aj fakt, že ženy tvorili asi 80 % čarodejníc popravených v ranom novoveku (Midelfort 2002, 240-254). Zdá sa, že viera v čarodejnicu najmä ako ženu pretrvala aj v 19. storočí a bola rozšírená vo viacerých častiach Európy. Na anglickom území boli v 18. a 19. storočí za čarodejnice považované predovšetkým staršie ženy. S prípadmi mužov obvinených z čarodejníctva sa stretávame len zriedkavo. Napríklad z 26 zaznamenaných prípadov v Yorkshire v 19. storočí bolo 25 obvinených ženského pohlavia a dve tretiny žalobcov boli tiež ženy (Gijswijt – Hofstra 1999, 149). Najčastejšie boli ženy obviňované z čarovania v 19. storočí aj v Holandsku a v Belgicku (Gijswijt – Hofstra 1999, 116). Mužská rola sa v Holandsku obmedzovala na prípady, kedy bola čarodejnica identifikovaná a bolo potrebné ju donútiť odvolať očarovanie. V tomto momente muži používali hrubú silu a násilie, aby si vynútili zrušenie očarovania (De Blécourt 2004, 94).

V druhej polovici 19. storočia sa v európskych krajinách stala štandardom dochádzka do škôl. Dostupnosť vzdelania zvyšovala pomer gramotných obyvateľov. Ich počet sa líšil medzi krajinami a do istej miery súvisel aj so stupňom urbanizácie oblasti. Ešte pred tereziánskou reformou školstva v 18. storočí bolo na území Čiech zhruba 40 % gramotných a 20 % pologramotných obyvateľov (Nešpor 2006, 114). V 19. storočí v Rusku bolo okolo roku 1850 asi 95 % negramotných, v Španielsku a na území Talianska asi 75 až 80 %. V habsburskej monarchii a Francúzsku bolo negramotných 40 až 45 % obyvateľov. Na druhú stranu v Prusku a Škótsku dosahovala gramotnosť obyvateľstva až 80 % (Rapport 2011, 77).

Roky 1811 až 1850 boli obdobím najrýchlejšej urbanizácie Európy (Rapport 2011, 98). Rozvoj moderného meštianstva v 19. storočí priniesol demokratizáciu spoločnosti, liberalizmus a inklinovanie k republikánstvu (Havelka 2012, 27). Veľa intelektuálov verilo, že urbanizácia a s ňou spojené efekty, ako rast vzdelanosti, vyslobodili ľudí z „hlúposti vidieckeho života“. Predpokladalo sa, že mestá fungujú ako centrá osvietenstva a vzdelanosti a predstavujú tak hrádzu voči šíreniu povier a pretrvávaniu starých predstáv. Preto malo byť mestské obyvateľstvo osvietenejšie než vidiečania. Urbanizácia však znamenala aj destabilizáciu dovtedajšieho sociálneho systému (Davies 1997, 603). Ako je možné vidieť na vybraných prípadoch, prípady viery v čarodejnice sa mestám nevyhýbali. Urbanizácia teda neznamenala automaticky zánik povier a ľudovej viery meštianskeho obyvateľstva.

S rastom miest bol spojený presun obyvateľstva z rurálnych oblastí. Počet obyvateľov v 19. storočí, predovšetkým na vidieku, rástol rýchlejšie než ekonomika, čo vyvolávalo spoločenské napätie. V prvej polovici 19. storočia veľkú časť vidieckej populácie ohrozovala nezamestnanosť a preľudnenie, čo výrazne znižovalo kvalitu života. Reakciou na preľudnenie

vidieckych oblastí a s tým spojené problémy (šírenie chorôb, nedostatok práce a pod.) bola rozsiahla migrácia populácie (Rapport 2011, s. 89). Zdá sa však, že obyvateľstvo sťahujúce sa do miest sa pomerne rýchlo dokázalo prispôbiť novému prostrediu. Často išlo o presuny celých rodín, ktoré vytvárali komunity ľudí pochádzajúcich z rovnakých oblastí. Tieto komunity potom mali veľmi silný zmysel pre zabezpečenie kontinuity tradícií a predávania tradičných vedomostí, čo do istej miery mohlo podporiť aj zachovávanie rôznych povier a viery v čarodejnice. Veľakrát boli obydlia budované okolo tovární, takže komunity zdieľali rovnaké sociálne zázemie, bývanie a aj pracovné prostredie (Davies 1997, 603). Príkladom takejto migrácie môže byť Morzine, kde kvôli nedostatku práce odchádzalo z obce s asi 2 000 obyvateľmi za prácou do Ženevy a ďalších miest každoročne asi 500 mužov, teda štvrtina všetkých obyvateľov. Dôvodom bol nedostatok pracovných príležitostí v oblasti závislej prevažne na poľnohospodárstve (Harris 1997, 455-456).

Život na vidieku bol spojený predovšetkým s poľnohospodárskou výrobou. Aj v 19. storočí sa vyskytovali vlny neúrody a epidémie postihujúce európske krajiny. Tieto katastrofy si na vidieku často vyžiadali množstvo obetí. Napríklad v Uhorsku si cholera vyžiadala v rokoch 1831 a 1832 asi 200 000 obetí a v rokoch 1836 a 1837 ďalších 43 000 (Cambel et al. 1987, 559). V Šarišskej stolici na území dnešného Slovenska vymrela na následky hladomoru v rokoch 1846 a 1847 asi štvrtina obyvateľstva (Cambel et al. 1987, 509). V Írsku v 40. rokoch 19. storočia záviseli asi dve tretiny obyvateľov Írska na poľnohospodárstve. Keď v roku 1845 vypukol kvôli neúrode zemiakov hladomor (trvajúcí do roku 1848) počet obetí dosiahol viac než pol milióna ľudí (Moody 1996, 188). Neúroda znamenala kolísanie cien potravín a dočasne prudko zvyšovala mortalitu, keďže obyvateľstvo nemalo dostatok živín. Tieto faktory prinášali do vidieckej spoločnosti neistotu (Dribe 2003, 271).

Nižšia úroveň vzdelanosti, väčšia sociálna neistota a často aj odlahlosť a uzavretosť niektorých vidieckych oblastí mali za následok, že sa poverčivosť a viera v čarodejnice dlhšie udržiavali vo vidieckych oblastiach. Istú rolu malo aj vierovyznanie. Rozšírenie viery v čarodejnice vo Francúzsku 19. storočia bolo spojené s rozšírením jednotlivých konfesíí. Viera a strach z čarodejníc boli v protestantských oblastiach slabšie, naopak ostali veľmi silné v konzervatívnych kalvínskych komunitách (Davies 2004, 109). Poverčivosť a viera v čarodejnice bola tiež spojená s katolíckou vierou, najmä vo vidieckych oblastiach (Gijswijt – Hofstra 1999, 118). Konfesijný rozmer mal predovšetkým prípad z bavorského Wemdingu. Rozvoj honov na čarodejnice v 16. storočí dávajú niektorí autori do súvislosti s konfesijnými konfliktmi spojenými s reformáciou. Reformné hnutia kládli veľký dôraz na Písmo (*sola scriptura*) a tradičné magické obranné praktiky katolíkov boli potlačené. To viedlo k nárastu strachu z očarovania (Behringer 2016, 72). V prípade Wemdingu súviseli konfesijne spory so zjednocovacím procesom v rámci Nemecka a snahou protestantskej väčšiny o integráciu katolíkov do nemeckej, najmä protestantskej spoločnosti (Landry 2011, 282).

ZÁVER

V štúdií sme preukázali pokračovanie viery v čarodejnice v 19. storočí. Ide o rozsiahlu, zatiaľ nedostatočne prebádanú tému. Táto štúdia predstavuje len krátky exkurz do problematiky. V rámci štúdie sme na vybraných prípadoch ukázali niektoré formy viery v čarodejnice v druhej polovici 19. storočia. Následne boli niektoré prvky týchto prípadov konfrontované s charakteristikami rano-novovekých honov na čarodejnice.

LITERATÚRA

Pramene

- Am Ende des 19. Jahrhunderts! (1892): (*Linzer*) *Tages-Post*, 28(110), 3.
 Brněnská čarodějnice (1887b): *Národní listy*, 27(106), 2-3.
 Brněnská čarodějnice (1887c): *Národní listy*, 27(109), 2-3.
 Constans, Adolphe. *Relation sur une épidémie d'hystéro démonopathie*. Paris, 1863, 130.
 Čarovali na účet kata (1890): *Národní politika*, 8(85), 2.
 „Čarodějnice“ (1887): *Národní politika*, 5(108), 2.
 Ein „besessenes„ Dorf (1858): *Ost-Deutsche Post*, 10(203), 3.
 Ein „Hexenprozess“ (1892): *Innsbrucker Nachrichten*, 39(267), 4.
 Eine Teufel – Austreibung (1892): *Evangelische Kirchen-Zeitung für Österreich* 9(11), 164-167.
 Ještě jedny čáry pani Krejčové (1887): *Moravská orlice*, 16(202), s. 5.
 Kouzla a čáry v Brně (1887): *Našinec*, 19(47), 3.
 Podvodnice (1877): *Čech*, 9(261), 2.
Die Presse (1858): 11(175), 5.
 Superstition in Ireland (1895): *Weekly Mail*, 16(1234), 11.
 Proces čarodějnice (1887a): *Národní listy*, 27(38), 3.
 Teufelsaustreibung in Bayern (1892): *Neue Warte am Inn*, 12(22), 1-6.
 Vierzig besessene Mädchen (1865): *Ost-Deutsche Post*, 17(266), 1-2.
 Vom Teufel besessen (1865): *Gemeinde-Zeitung unabhängiges politisches Journal*, 4(33), 6.
 Zažehnávala zlého ducha (1880): *Moravská orlice*, 9(59), 3.

Odborná literatúra

- Ankarloo, Bengt (1997): Skandinávská magie a čarodějové severu. In: Munchembled, Robert, ed., *Magie a čarodějnictví v Evropě od středověku po současnost*, Praha: Volvox Globator, 167–185.
 Bailey, Michael (2006): The Disenchantment of Magic: Spells, Charms, and Superstition in Early European Witchcraft Literature. *American History Review*, 111(2), 383-404.
 Behringer, Wolfgang (1997): Germania, matka tolik čarodějnic. In: Munchembled, Robert, ed., *Magie a čarodějnictví v Evropě od středověku po současnost*, Praha: Volvox Globator, 51-81.
 Behringer, Wolfgang (2016): *Čarodějnictví: Globální historie*. Praha: XYZ.
 Bever, Edward (2009): Witchcraft Prosecutions and the Decline of Magic. *The Journal of Interdisciplinary History*, 40(2), 263-293.
 Bourke, Angela (1995): Reading a Woman's Death: Colonial Text and Oral Tradition in Nineteenth-Century Ireland. *Feminist Studies*, 21(3), 553-586.
 Burns, William (2003): *Witch hunt in Europe*. Westport: Greenwood Press.
 Cambel, Samuel et al. (1987): *Dejiny Slovenska II*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
 Davies, Owen (1997): Urbanization and the Decline of Witchcraft: An Examination of London. *Journal of Social History*, 30(3), 597-617.

- Davies, Owen (2004): Witchcraft accusations in France, 1850–1990. In: Davies, Owen - De Blécourt, Willem, eds., *Witchcraft continued: Popular magic in modern Europe*. Manchester: Manchester University Press, 107-131.
 De Blécourt, Willem (2004): Boiling chickens and burning cats: witchcraft in the western Netherlands, 1850–1925. In: Davies, Owen - De Blécourt, Willem, eds., *Witchcraft continued: Popular magic in modern Europe*. Manchester: Manchester University Press, 89-106.
 Devlin, Judith: *The Superstitious Mind: French Peasants and the Supernatural in the Nineteenth Century*. New Haven - London: Yale University Press.
 DiNola, Alfonso (1998): *Ďábel a podoby zla v historii lidstva*. Praha: Volvox Globator.
 Dribe, Martin (2003): Dealing with economic stress through migration: Lessons from nineteenth century rural Sweden. *European Review of Economic History*, 7(3), 271 -299.
 Gaskill, Malcolm (2008): Witchcraft and Evidence in Early Modern England. *Past & Present*, 198 (1), 33-70.
 Gijswijt - Hofstra, Marijke (1999): Witchcraft after Witchtrials. In: Ankarloo, Bengt a Clark, Stuart, eds., *Witchcraft and Magic in Europe: The eighteenth and nineteenth Century*, 96-190.
 Gomme, Laurence (2012): The „Witch-Burning“ at Clonmel. *Folklore* 6(4), 373-384.
 Havelka Miloš (2012): *Víra, kultura a společnost: Náboženské kultury v českých zemích v 19. a 20. století*. Praha: Pavel Mervart.
 Landry, Stan (2011): That All May Be One? Church Unity and the German National Idea, 1866-1883. *Church History* 80(2), 281-301.
 Levack, Brian (1999): The Decline and End of Witchcraft Prosecutions. In: Ankarloo, Bengt a Clark, Stuart, eds., *Witchcraft and Magic in Europe: The eighteenth and nineteenth Century*, 1-95.
 Levack, Brian (2006): Decline of witch hunts. In: Golden, Richard, ed., *Encyclopedia of Witchcraft - Western Tradition*, Santa Barbara: ABC-CLIO, 250-253.
 Levack, Brian (2013a): *The Devil Within*. New Haven: Yale University Press.
 Levack, Brian (2013b): The Decline and End of Witchcraft Prosecutions. In: Levack, Brian, ed., *The Oxford handbook of witchcraft in early modern Europe and colonial America*, Oxford: Oxford University Press, 429-448.
 Levack, Brian (2016): *The witch-hunt in early modern Europe*. London: Routledge.
 Midelfort, Erik (2002): The Devil and the German People. In: Oldridge, Darren, ed., *The witchcraft reader*, New York: Routledge, 240-254.
 Mitchell, Stephen (2000): Witchcraft Persecutions in the Post-Craze Era: The Case of Ann Izzard of Great Paxton, 1808. *Western Folklore*, 59(3/4), 304-328.
 Monter, William (2013): Witchcraft trials in France. In: Levack, Brian, ed., *The Oxford handbook of witchcraft in early modern Europe and colonial America*, Oxford: Oxford University Press, 218-231.
 Moody, Theodore (1996): *Dějiny Írska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
 Nešpor, Zdeněk (2006): *Náboženství na prahu nové doby : česká lidová zbožnost 18. a 19. století*. Ústí nad Labem: Albis international.
 Ostling, Michael (2011): *Between the Devil and the Host*. Oxford: Oxford University Press.
 Rapport, Michael (2011): *Evropa devatenáctého století*. Praha: Vyšehrad.
 Siegmund, Georg (1985): *Von Wemding nach Klinkenberg*. Stein am Rhein: Christina Verlag.

Online zdroje

- The Charred Remains of Bridget Cleary Were Found in A Bog and Opened Up a Chilling Investigation Involving Fairies. History Collection. (online). <https://historycollection.com/the-charred-remains-of-bridget-cleary-were-found-in-a-bog-and-opened-up-a-chilling-investigation-involving-fairies/>

Etické aspekty kardiologických operací u pacientů vyšší věkové kategorie

Miroslav Kolesár

Fakulta humanitních studií UK Praha, Pracoviště doktorských studií, Obor Aplikovaná etika, Pátkova 2137/5, 182 00 Praha 8, email: miroslav.kolesar@kzcr.eu

Do redakce doručeno 23. listopadu 2022; k publikaci přijato 10. května 2023

ETHICAL ASPECTS OF CARDIAC SURGERY IN ELDERLY PATIENTS

ABSTRACT In cardiac surgery we sometimes encounter elderly patients who require heart surgery, but due to their advanced age they are at a high risk for surgery. In this case, the physician faces the ethical dilemma of whether to operate on a patient at an even higher risk at an advanced age, and thus to offer him a chance to prolong or improve his quality of life, or to refuse him for surgery because of his advanced age. This can be considered as age discrimination.

KEY WORDS cardiac surgery; ethical aspects; ethical dilemmas; ethical principles; treatment of elderly patients

ABSTRAKT V kardiologii se někdy setkáváme se staršími pacienty, kteří vyžadují operaci srdce, avšak vzhledem ke svému vysokému věku jsou již pro operaci velmi riziková. Lékař v tomto případě řeší etické dilema, zda pacienta ve vysokém věku s vyšším rizikem ještě operovat a nabídnout mu takto šanci na prodloužení nebo zlepšení kvality života, anebo ho pro operaci odmítnout kvůli vysokému věku. To může být chápáno jako diskriminace kvůli věku.

KLÍČOVÁ SLOVA kardiologie; etické aspekty; etická dilemata; etické principy; léčba pacientů vyšší věkové kategorie

Dlouhodobé demografické prognózy odhadují růst počtu starších osob v populaci. Jedním z etických aspektů, se kterým se současná kardiologie potýká, je, zda by měl být řešen horní věkový limit akceptability pacienta ke kardiologickému zákroku. Jinak řečeno, zdali vůbec existuje pomyslná věková hranice, při které by již pacient nebyl vhodným adeptem pro operaci srdce z důvodu svého vysokého věku. Z praxe víme, že se vyskytují případy, kdy rozhodování není vůbec jednoduché. Proto v řadě případů je vhodné, aby o diagnostickém a léčebném postupu nerozhodoval jediný lékař, ale skupina odborníků. Problematika je samozřejmě daleko složitější. V indikačních kritériích pro případnou operaci musíme zohlednit nejen objektivní nález a zdravotní stav pacienta, ale i další kritéria, která nelze přesně zhodnotit anebo číselně vyjádřit. Jedním z těchto parametrů je biologický věk pacienta. V kardiologii vnímáme staršího pacienta, s ohledem na jeho vysoký věk, jako potenciálně rizikového pro operaci

srdce. A to i v případě, že by byl jinak zdravý, tj. bez tzv. přidružených onemocnění, komorbidit.

Operace srdce je poměrně náročný chirurgický zákrok, který má zachránit pacientovi život, případně zlepšit jeho kvalitu života. Má však i svá rizika, odvíjející se od závažnosti postižení srdce, zdravotního stavu pacienta, přidružených chronických onemocnění či akutních onemocnění, která pacient v nedávné době prodělal. V kardiologii nejsou stanovena striktní věková omezení. Existují odborná doporučení, jak postupovat při léčbě pacientů vyšší věkové kategorie a také doporučení, v kterých případech by bylo vhodnější volit jinou alternativní metodu léčby, pokud je pro staršího pacienta vhodná a méně riziková.

Doporučeními se kardiologové řídí, přesto se však vyskytnou situace, kdy je nutné provádět etickou rozvahu na zcela individuální úrovni a zvažovat dané konkrétní okolnosti mimo rozsah doporučení, a to především prostřednic-

tvím etické rozvahy s důrazem na kvalitu následného života. Z alternativních metod se u starších pacientů jedná například o méně invazivní metody, u kterých není nutné provádět operace srdce na otevřeném hrudníku za použití mimotělního oběhu, což je z hlediska zátěže pro pacienty ve vyšším věku jednoznačně přínosné, a tedy také etické.

„Hlavní limitací péče o nemocné s kardiálním onemocněním, hlavně u pacientů nad 75-80 let, nadále zůstává nedostatečné porozumění mechanismů a změn, které v stárnoucím organismu probíhají“ (Felšöci et al. 2009, 240-242). Měli bychom si stanovit doporučení pro věkový limit, který bychom neměli překročit? Měli bychom změnit náš pohled na vnímání věku pacienta? Chirurg někdy řeší dilema, zdali starý pacient, s ohledem ke svému věku, je ještě únosný ke kardiologickému zákroku či nikoli. Narážíme na pomyslný etický problém, diskriminace podle věku. „Lékař z podstaty svého povolání pacientovi pomáhá, léčí jeho nemoci, usiluje o jeho prospěch a dobro. Tímto naplňuje první etický princip v klinické medicíně, princip beneficence“ (Jedličková 2020).

Lékař však musí důsledně vážit všechna rizika, která jsou se samotnou operací srdce spojena. Populace však neustále stárne a přibývají pacienti, kteří se dožívají vyššího věku v relativně dobré kondici. Často slyšíme, že věk je jenom číslo. „V dnešní době se všechno výrazně mění a také pohled na vyšší věk a stáří doznává proměnu“ (Haškovcová 2010, 10-16). H. Haškovcová, která se věnovala etickým aspektům stáří, ve své knize Fenomén stáří dále konstatuje, že v současné době se „rozpouštějí“ ostré hranice mezi jednotlivými etapami života a upřednostňuje se tzv. „měkké kontinuum“ (Haškovcová 2010, 10-16).

„Vnímání věku, v němž se člověk stává starým, je závislé také na samotném věku člověka. Mladší lidé určují hranici stáří níže než lidé starší. Tak např. muži ve věkové skupině 50-54 let považují za hranici stáří v průměru věk 65,8 let, ženy pak 64,6 let. Ovšem muži ve věku 70-74 let již za hranici stáří považovali v průměru věk 69,5, ženy pak 66,6 let“ (Rabušic 2002).

Jak dále k tématu týkajícímu se etických principů uvádí A. Jedličková: „V některých případech je však terapeutický vztah mezi lékařem a pacientem narušen, a to z objektivních či subjektivních důvodů. Jako příklad lze uvést terapii nevhodnou pro jistý typ pacientů, odmítnutí léčby pacientem či nehrazení léčby ze zdravotního pojištění. Nastává konflikt při vedení odpovědné etické rozvahy lékaře, který se snaží pomoci, jeho odborné kompetence nalezly příslušné terapeutické řešení jak pacientovi prospět, avšak z určitého důvodu nemůže daným způsobem terapeuticky postupovat, přestože by chtěl. Nemůže pomoci, nemůže konat dobro. V takových klinických případech je jistě významný druhý etický princip lékařské praxe – nonmaleficence, tedy zejména v žádném případě pacientovi neškodit, minimalizovat riziko zhoršení jeho zdravotního stavu a nezpůsobit mu svým konáním úmyslnou újmu“ (Jedličková 2020).

A. Jedličková v této souvislosti představuje další etický principy a poukazuje na situace, v nichž může docházet k potenciálním konfliktům mezi etickými principy: „Neméně důležitou roli hraje taktéž třetí etický princip, tj. princip respektu

k autonomii pacienta, a to především k preferencím pacienta. Je nutné si uvědomit, že preference pacienta se často liší od preferencí lékaře a reflektují vnitřní hodnoty pacienta, sledují jeho vůli a cíle. Může docházet k etickému konfliktu mezi povinností lékaře provést terapeutickou intervenci, kterou se snaží o zlepšení zdravotního stavu pacienta (princip beneficence), a požadavkem principu respektu k autonomii pacienta. Při konfliktu těchto dvou etických principů je významnější princip respektu k autonomii pacienta. Pro každého lékaře jsou však nejobtížnější situace, v nichž kromě diagnostické a terapeutické rozvahy musí vést kvalifikovanou etickou rozvalu a náležitě rozhodnout pro alokaci adekvátní terapie při omezených zdrojích léčby. Musí rozhodovat spravedlivě, chránit vulnerabilní skupiny pacientů a žádného pacienta při spravedlivém rozdělování výhod nesmí diskriminovat. V těchto případech se uplatňuje čtvrtý etický princip – princip spravedlnosti“ (Jedličková 2020).

V neposlední řadě se A. Jedličková věnuje také detailům, na nichž je vedení etické rozvahy nutné postavit: „V každé jednotlivé situaci však musí lékař provést důkladnou etickou rozvalu, individuálně posoudit všechny informace, které má k dispozici, a zvážit konkrétní okolnosti v návaznosti na etické principy, z nichž při svém rozhodování vychází. Je třeba mít na paměti, že všechny čtyři etické principy se při kvalifikovaném etickém rozhodování uplatňují současně a vždy je nutné individuálně posoudit risk a benefit konkrétního terapeutického postupu ve spojitosti s cílem terapeutické intervence, s posouzením kvality následného života pacienta a v neposlední řadě také s respektem k jeho preferencím. Přestože terapeutická intervence by z pohledu lékaře mohla přinést výrazný benefit, pacient má právo na své svobodné rozhodnutí intervenci odmítnout. Je to právě pacient, který bude případná rizika terapeutické intervence nést, a míra možných rizik může být pro pacienta nepřijatelná. Preference pacienta a hodnocení následné kvality života tak představují významné etické aspekty při vedení terapeutické rozvahy. Posouzení poměru risk/benefit, zvažování terapeutického cíle a hodnocení kvality následného života se tedy může významně lišit ze subjektivních pohledů obou zúčastněných stran, tj. lékaře a pacienta. Z tohoto důvodu je velmi důležité, aby si pacient a lékař vzájemně naslouchali, aby kvalita jejich vztahu byla založena na kooperativním modelu“ (Jedličková 2020). Jedná se o významné zásady, na které se ovšem v praxi velmi často zapomíná.

K důležitosti správného informování pacienta o nemoci a možnostech léčby uvádí A. Jedličková následující: „Pacient nemá stejné odborné znalosti o své nemoci (nejedná-li se o pacienta lékaře) či zkušenosti s jejím průběhem a prognózou. Lékař je tedy tou odpovědnou osobou, která má etickou povinnost informovat svého pacienta o nemoci takovým způsobem, aby pacient adekvátně porozuměl nejen terapeutickému cíli příslušné léčebné intervence a poměru risk/benefit, který nabízená terapie přináší, ale aby měl rovněž jasnou představu o případné kvalitě následného života, tedy o možných budoucích obtížích a důsledcích nabízené terapie. Pacientovi musí být ponechána svoboda rozhodnutí se zamýšlenou léčbou

souhlasit nebo ji odmítnout, avšak promyšlenému rozhodnutí musí vždy předcházet správné pochopení relevantních informací. Přiměřené poskytování informací musí být striktně individualizováno, musí respektovat nejen intelektuální schopnosti pacienta, ale také jeho momentální stav, který může být zásadně ovlivněn bolestmi, úzkostmi, obavami či strachem, vyžaduje tedy citlivou aplikaci etického principu respektu k autonomii pacienta již při poskytování informací. Je rovněž důležité uvědomit si, že také preference pacientů, kteří se z jakéhokoli důvodu nejsou schopni momentálně rozhodovat o příslušné terapeutické intervenci, jsou zásadní (nejde-li o situace, ve kterých lze péči poskytnout bez souhlasu pacienta). První alternativní možností je účelné pátrání, zda se pacient ke své případné léčbě předem nevyjádřil“ (Jedličková 2020). A. Jedličková dále zdůrazňuje, že tento postup je také právně podložen, a to například Úmluvou na ochranu lidských práv a důstojnosti lidské bytosti v souvislosti s aplikací biologie a medicíny (Úmluva o lidských právech a biomedicíně) a českým právním řádem (Jedličková 2020). Článek 9 Úmluvy o lidských právech a biomedicíně pojednává o dříve vysloveném přání: „Bude brán zřetel na dříve vyslovená přání pacienta ohledně lékařského zákroku, pokud pacient v době zákroku není ve stavu, kdy může vyjádřit své přání“ (Sdělení MZV, 2001).

V praxi dochází často k situacím, kdy je lékař postaven před etické dilema a při jeho řešení je nutné se poradit. Odborná konzilia probíhají na pravidelné bázi, s možnostmi etických konzultací je to již horší. Proto je vítána nabídka některých etiků a bioetiků podílet se na vedení etických rozvah. Ve Fakultní nemocnici Královské Vinohrady vznikla v roce 2016 služba etického poradenství, která nabízí účast etického konzultanta v etickém konziliu. Bylo by velmi nápomocné, kdyby možnost etických konzultací byla více rozšířená. Přestože lékaři vědí, že za každých okolností musí vycházet z etických principů lékařské praxe, etická dilemata však nejde řešit podle předem určeného modelu a možnost etických konzultací by byla žádoucí.

KAZUISTIKA

Případ I

Pacient ve věku těsně před završením 93 let byl přijat k hospitalizaci na kardiologickou kliniku pro bolesti na hrudi. Při katetrizacím vyšetření srdce bylo zjištěno závažné, život ohrožující postižení věnčitých tepen. O této diagnóze byl pacient ošetřujícím lékařem informován, zároveň mu bylo sděleno, že nález je řešitelný pouze operací srdce, kterou mu vzhledem k jeho věku již není možné doporučit. Pacient byl urgentně referován na kardiologickém indikačním semináři, na kterém se zvažovalo, jakým způsobem pacienta v takto pokročilém věku léčit. Po kompletaci všech dostupných vyšetření bylo konstatováno, že nález na srdci je sice k operačnímu řešení vhodný, vzhledem k pokročilému věku pacienta se však lékařské konzilium shodlo, že operace srdce v tomto věku představuje pro pacienta již neúnosné operační riziko. I v pří-

padě, že by pacient samotnou operaci srdce přežil, byl by vystaven riziku obtížné pooperační rehabilitace, případně trvalé imobilizace. Navíc se jednalo o pacienta od narození hluchoněmého, který s okolím komunikoval pouze prostřednictvím tlumočení své dcery. V anamnéze pacienta byla poznámka, že pacient se otužuje a pravidelně cvičí. Na základě tohoto anamnestického údaje revokoval kardiolog dočasně závěr indikačního semináře. Vyžádal si účast tlumočící dcery u lůžka pacienta. Přezkoumal fyzický stav pacienta s konstatováním, že pacient je vzhledem ke svému věku v dobré fyzické kondici. Osobně seznámil pacienta se závěrem indikačního semináře s konstatováním, že v případě, že se pacient rozhodne operaci srdce podstoupit, je tento kardiolog ochoten operaci provést. Ještě tentýž den byl kardiolog informován prostřednictvím dcery, že pacient si operaci přeje pod podmínkou, že ji provede zmíněný kardiolog. Pacient byl ještě tentýž den ve večerních hodinách operován. Byl mu voperován aortokoronární bypass za použití mimotělního oběhu. Pacient se po operaci zotavil velice dobře a šestý pooperační den byl přeložen k další rehabilitaci do lázni. Tento pacient se dožil 101 let a příčinou smrti byla nekardiální diagnóza.

Tato kazuistika jednoznačně poskytuje důkaz, že k diskriminaci kvůli věku může u kardiologických pacientů docházet. Na lékařích zůstává, aby i drobné náznaky jakékoli diskriminace kvůli věku včas identifikovali, vedli etickou rozvalu a v případě nejasností prováděli odborné konzultace nejen s odborníky ve své specializaci, ale také s etiky. Na etikách je, aby nabídli eticky správná řešení, která by napomohla takové situace řešit. Je zřejmé, že zde existuje prostor pro zlepšení mechanismu posuzování indikací ke kardiologickým operacím u starších pacientů.

Případ II

Pacientka ve věku 93 let byla přivezena do nemocnice po resuscitaci v šokovém stavu s diagnózou akutního infarktu myokardu (srdeční infarkt). Po provedení doplňujících vyšetření bylo zjištěno, že u pacientky došlo vlivem infarktu také k utržení srdeční chlopně. Toto závažné postižení srdce mělo za následek kardiogenní šok a bylo řešitelné pouze otevřenou operací srdce za použití mimotělního oběhu. Operace srdce s touto diagnózou je vysoce riziková i u mladších pacientů a u této 93leté pacientky představovala neúnosné operační riziko. O stavu pacientky byla neprodleně informována její rodina, přičemž dcera pacientky se dožadovala operačního řešení i s vědomím rizika úmrtí při operaci. Předpoklad dožití pacientky bez operace byl v řádu hodin.

Pacientka byla urgentně operována a operaci přežila. Její rekonvalescence byla ale náročná a zdlouhavá. Pacientka však zemřela měsíc po operaci na jednotce dlouhodobé intenzivní rehabilitační péče (DIOP).

Tato kazuistika se může stát příkladem etických diskusí o kvalitě následného života po kardiologickém zákroku u pacientů vyšší věkové kategorie. Skutečnost, že technicky umíme pomoci i těmto pacientům, neznamená, že jim zákrokem zajistíme přijatelnou kvalitu života. Stanovení konkrétní věkové

hranice pro indikaci ke kardiologickým zákrokům je však náročná a v praxi neuskutečnitelná. Etická rozvaha musí probíhat komplexně a jedním z nejdůležitějších aspektů by měla být snaha o udržení co nejvyšší kvality následného života pacienta.

ZÁVĚR

„Rozhovory mezi lékaři a pacienty nejsou omezeny pouze schopností lékaře komunikovat a porozuměním pacienta; jsou také omezeny neschopností mnoha lékařů naslouchat pozorně slovům pacienta a emocím, které stojí za těmito slovy. Efektivní komunikaci s pacientem znesnadňují také časová omezení. Důležitost zlepšování komunikace mezi lékaři a pacienty by měla být dnes, v éře informací, samozřejmou.“ (Jonsen et al. 2019).

Etické konzultace nepochybně zvyšují kvalitu života pacienta tím, že při jejich správném vedení a porozumění jsou respektována přání a rozhodnutí pacienta, která zohledňují pacientovy priority (Craig et al. 2006). Tím je naplněn důležitý etický princip respektu k autonomii pacienta, a to nejen respektem k jeho přáním, prioritám a rozhodnutím, ale především nabídnutím na míru připravených terapeutických možností, které po odpovědném zvážení všech okolností mohou pacientovi ve vyšším věku nepochybně pomoci a zásadně ulehčit následný způsob života, a v konečném důsledku tím zvýšit jeho kvalitu. Jak již bylo uvedeno výše, důležité jsou etické konzultace přímo s etiky, nikoli pouze se specialisty v kardiologii. V této oblasti je nepochybně velký prostor pro rozšiřování možností poskytování etických konzultací a rozvíjení etického poradenství.

Otázky, které si během odborné rozvahy kardiologické léčby u starších pacientů klademe, by se měly týkat také etické problematiky. Na otázky, které jsou představeny v úvodu článku jistě není možné odpovědět jednoznačně a vyžadují náležitý etický rozbor a odbornou diskusi. Jak plyne z představených kazuistik, stanovení doporučení pro nepřekročitelný věkový limit se neukazuje jako správná cesta. Každopádně by-

chom však měli změnit náš pohled na vnímání věku pacienta a zvažovat každý případ individuálně, abychom dodrželi etický princip nonmaleficence a vyhnuli se poškození pacienta, a to jak ve smyslu neposkytování pomoci v případech, kde by léčba úspěšná byla i přes vysoký věk pacienta, tak v případech poskytování pomoci ve smyslu marné léčby. Jak uvádí A. Jedličková, respekt k etickým principům a základní povinnost úcty k člověku, ke zdraví i k samotnému životu, důsledné opatrování lidských hodnot a dodržování legislativních předpisů představují důležité požadavky potřebné pro předcházení ohrožení lidské důstojnosti. Autorka také akcentuje důležitost zamezení závažných negativních etických implikací, které vznikají důsledkem provinění člověka při zanedbání povinností či z důvodu neschopnosti identifikovat zásadní etická dilemata, vést kvalifikovanou etickou rozvahou a nalézat řešení problémů v souladu s etickými profesními standardy (Jedličková 2022). Dodejme, že u pacientů vyšší věkové kategorie jsou tyto požadavky obzvláště důležité.

LITERATURA

- Craig, J. M. – May, T. (2006): Evaluating the outcomes of ethics consultation. *The Journal of Clinical Ethics*, 17(2), 168–180.
- Felšöci, M. – Toman, O. – Špínar, J. (2009): Specifika kardiologických postižení ve vyšším věku. *Med. Pro Praxi*, 6(5), 240–242.
- Haškovcová, Helena (2010): Fenomén stáří. *Havlíček Brain Team*, 10–16.
- Jedličková, Anetta (2020): Etické konotace léčby onemocnění covid-19. *Vnitřní Lék.*, 66(7), E8–E12. doi.org/10.36290/vnl.2020.132
- Jedličková, Anetta (2022): Etické konotace provádění klinických hodnocení léčivých přípravků během pandemie onemocnění covid-19. *Vnitřní Lék.* 68(1), E9–E15. doi.org/10.36290/vnl.2022.012
- Jonsen, A. R. – Siegler, M. – Winslade, W. J. (2019): *Klinická etika*. Překlad Jaromír Matějka. Stanislav Juhaňák – Triton.
- Rabušic, L. (2002): *Stárnutí populace jako pohroma nebo jako sociální výzva? (zamyšlení nad některými souvislostmi populačního stárnutí)*. Praha: VUPSV.
- SDĚLENÍ Ministerstva zahraničních věcí č. 96/2001 Sb.m.s. [online]. [cit. 2022-09-10]. Dostupné z: https://www.lkcr.cz/doc/cms_library/96-2001-umluva-o-lid-pravech-a-biomedicine-100419.pdf.

Recenze / Reviews

Dionýsos je na vině, že zalíbilo se nám ve víně

JOSEF UNGER

Ústav antropologie, Masarykova univerzita

Již ze samotného názvu je zřejmé, že o *Vitis vinifera* nebude pojednáno z hlediska botanického ani producentského, ale především konzumního. Autor zde propojil svoje hluboké sociálně antropologické vědomosti se znalostí výtvarných děl i samotných výtvarníků a se zálibou ve specifickém veršování. Již v době protikovidových opatření připravoval vždy ráno pro skupinu přátel a známých nálož několika součástí své budoucí knihy. Bývalo jich tolik, že je ani nebylo možno vstřebat, ale vytvořil si tak veliký soubor, z něhož potom mohl vybírat.

Knihla doplněná krásnými ilustracemi je rozdělena do tří oddílů, přičemž první je jen čtyřstránkový a věnuje se ústřední postavě kultu vína Dionýsovi. Podstatnou částí je oddíl II. nazvaný „Vino ve výtvarných a básnických variacích od adamitů po žízněznalce“. Každá stránka je věnována jednomu výtvarnému dílu, na jehož obsah upozorňuje název. Následují autorovy různé dlouhé „básnické variace“ vztahující se k vyobrazení, ať se již jedná o malbu, plastiku, fotografii či jinou techniku. Každý obraz je pak odborně popsán. Pod čarou jsou erudované vysvětlivky k textu i obrazům. Nejčastějším motivem je samozřejmě konzumace vína jako společenského jevu procházejícího dějinami kultur a civilizací. Zde je možno doplnit, že ne všech, protože u původních Inuitů nebo Indiánů bychom stopy tohoto jevu jen těžko hledali. K tématu patří i erotika, kterou autoři ve spojení s vínem rádi vyhledávali. Nezanedbatelné jsou i motivy náboženské, u nichž spojení s vínem jako součástí eucharistie je nabíledni, ale někdy, jako u Cranachova obrazu „Madona pod jedlím“ (str. 49), autor musel najít souvislost až ve své variaci. Nejméně osm svatých vinařských patronů (str. 119) svědčí o úskalí vinařské produkce, které je možné překonávat i přímluvou u světců. Ekologické náměty se jako téma objevily v motivech kraje pod Pálavou, Šobesu, Vrbice, Mělnicka, nebo Kutné Hory, a dokonce i brněnského Špilberku. V knize najdeme i v současnosti velmi diskutovanou genderovou problematiku. Vztah mužů a žen

se dostal do obrazu malíře Pedera Severina Krøyer (str. 88), na němž skupina mužů ve stoje si usilovně připíjí, zatímco tři ženy sedí, jedna s dítětem na klíně, a dvě z nich mírně zvedají číši. Takto byl zobrazen vztah pohlaví v euroamerické civilizaci v druhé polovině 19. stol., tedy v době velkého hospodářského a kulturního rozmachu založeného ještě na rozdílných úlohách žen a mužů ve společnosti. Není překvapující, že autorův vztah k tenisu se projevil na stránce „Raketa vinařova“ a několika dalších (str. 30, 101, 124). Reflexi současné politiky

Přebal knihy: Jaroslav Malina. *Dionýsos je na vině, že zalíbilo se nám ve víně. Vino ve výtvarných a básnických variacích.* Nadace Universitas Brno 2023.

je možno zaznamenat jen na stránce „Dionýsos a piráti“ (str. 32), kde bůh vína doporučuje české piráty pověřit funkcemi ministerskými, což se, nelze si vysvětlit jinak než na jeho přímluvu, i stalo.

Do třetího oddílu, nazvaného „Vino v mudrosloví slavných od Agassiho po Žofii Bavorskou“, zařadil autor myšlenky inspirované jmény a výroky známých lidí, které oni „sice neřekli, ale kdyby je řekli, řekli by je právě tak“. Mohl si tak dovolit k známému doplnit neznámý obsah. Oddíl je proložen fotografiemi vinic, krajin a zátiší od Aleny Opletalové, komentovanými jejím několikařádkovým textem. Na fotografiích známých míst, například Boleradic, Zaječí, Dolních Dunajovic nebo Horních Věstonic, je možné uvidět i něco nového a stejně tak i text, vedle popisných údajů, obsahuje i autorčiny reflexe.

Čtvrtý oddíl „Dionýsos – akmé semper“ se věnuje současné vinařské lahůdce Peithó a celá kniha je uzavřena medailonem autora a medailonky výtvarníků a výtvarnic, kteří svými díly ozdobili tuto knihu, která jistě potěší ty, kteří k vínu mají kladný vztah.

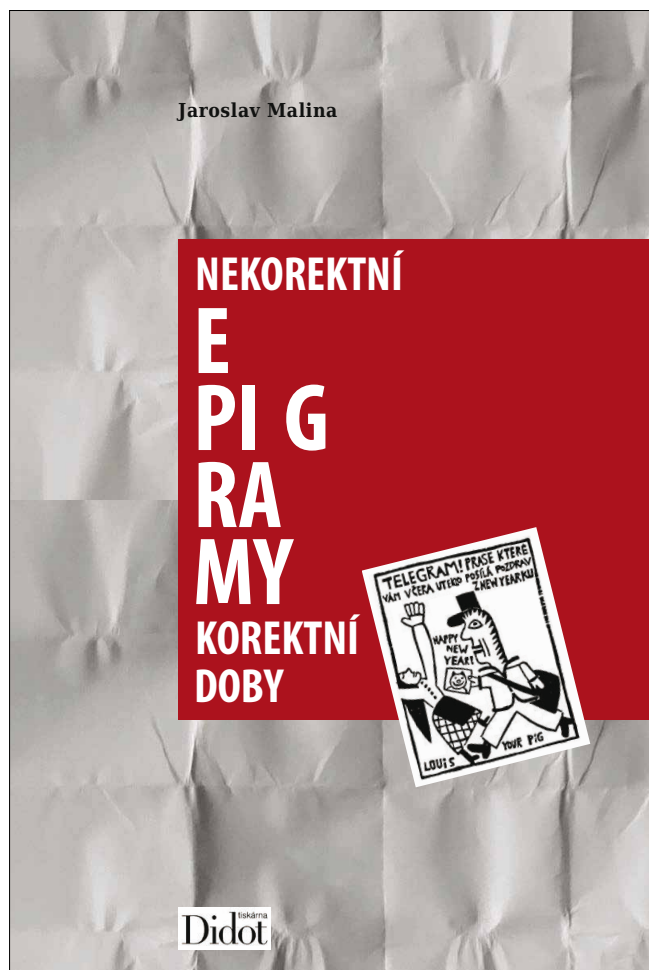
Nekorektní epigramy korektní doby

ROBIN PĚNIČKA

Ústav antropologie, Masarykova univerzita

Jaroslav Malina jako neúnavný autor kognitivní poezie, jejímž je průkopníkem a propagátorem, se ve svém novém počínu *Nekorektní epigramy korektní doby* hlásí k odkazu geniálního a dodnes aktuálního politického glosátora Karla Havlíčka Borovského a jeho následovníka Josefa Svatopluka Machara.

V duchu ostré satiry obou epigramistů si při popisu současného veřejného a politického života Jaroslav Malina bere na paškál nepřeborné množství témat, které víří současnou globální společností. Nevyhýbá se přitom žádnému sebecitlivějšímu tématu, včetně různého radikálního politického, ekonomického, genderového a kulturního „bláznovství“, jež útočí na samotné základy smysluplné mezilidské komunikace. Jaroslav Malina tvoří v „post-období“ západní civilizace, kdy se očekává prorokovaný spenglerovský pád, a prostřednictvím své ironie se snaží zachytit absurditu některých aktuálních společenských jevů a jejich aktérů. Ironie tak prostupuje Malinovými epigramy a odhaluje společenskou a kulturní situaci naší společnosti v její nedokonalosti a mnohdy až nadměrně zbytně hyperkorektnosti, kterou naše společenství ztrácí (ba mnohdy již ztratilo) víru v rozum, jazyk a vlastní budoucnost. V útlém svazku okolo dvou set stran nás Jaroslav Malina seznamuje se všemi fenomény hýbajícími aktuálním společenským děním, přičemž se nestřeží ani závažných témat jako je Evropská unie, migrační krize, rasismus, náboženství, sexualita, politika, ekonomie či krize maskulinity. Jednotlivé epi-

Přebal knihy: Malina, Jaroslav, 2022. *Nekorektní epigramy korektní doby 1*. Brno: Tiskárna Didot, spol. s r. o., 216 s. ISBN 978-80-908416-3-5.

gramy, jak je u poezie Jaroslava Maliny zvykem, jsou doprovázeny vysvětlivkami důležitých pojmů, čímž přispívá nejen k porozumění textu, ale prohlubuje znalosti o tématu a vzdělává čtenáře. Zvolený jazyk, kterým Jaroslav Malina píše, je velmi hravý. Zahrnuje nejen spisovné výrazy, ale objevují se i nářeční formy či neologismy, prostřednictvím nichž ironicky poukazuje na absurditu současné společenské mluvy, jednání člověka i nedorozumění v mezilidské komunikaci. Kniha Malinových epigramů je doprovázena vtipnými ilustracemi s lehkým erotickým nádechem, jejímiž autory jsou Alois Mikulka, Jiří Hiršl a Jiří Eliška.

Malinovy epigramy se řadí k dalším básnickým sbírkám kognitivní poezie, jež by mohla vyprávět paralelní historii globální společnosti. To však není autorovým cílem a pravděpodobně i ve svých sbírkách alternativní svět netvoří. Přesto velmi autenticky a pronikavě vypráví příběh našeho světa, kultury a společnosti a kriticky poukazuje na absurditu chování lidstva, jež si svými aktivitami samo pod sebou odřezává pomyslnou větev.

Zprávy / Reports

Odešla legenda, odešel František Vrhel

ROBIN PĚNIČKA

Ústav antropologie, Masarykova univerzita

„... když umře přítel, blízký člověk, jako by slunce přišlo o paprsek, jako by ho „kdośi“ nemilosrdně vyškubnul. Pak jsme ponořeni do smutku, ne však do tmy. Vzdálený Blízký dostává naopak zřetelnější podobu. Akorát paprsek už nehřeje, zato vzpomínka ano.“

Jaroslav Malina

Ve věku 80 let opustila svět legenda českých humanitních a společenských věd docent PhDr. František Vrhel, CSc. (28. 5. 1943 – 16. 6. 2023). Byl jednou z nejvýraznějších a nejexcentričtějších osobností, který celý svůj profesní život zasvětil Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, kde se zasloužil o rozvoj etnologie a obecné antropologie v Československu a následně v České republice devadesátých let 20. a prvních let 21. století.

S prostředím Filozofické fakulty UK spojil nejen svůj profesní život, ale byl s ní i citově propojen. Po ukončení studia románské filologie a rusistiky v roce 1967 zde začal působit jako odborný asistent Střediska iberoamerických studií a od roku 1978 i jako vědecký pracovník tehdejší Katedry etnografie a folkloristiky, kde se věnoval antropologickým tématům vycházejícím z lingvistických postupů.

Svým postojem ke zkoumané problematice i celospolečenským jevům se stal jedním z nositelů liberálního a emancipačního ducha porevolučního období v tehdejší Československu, kdy se mu jako vedoucímu katedry etnologie po roce 1989 podařilo proměnit toto kostrbaté a v mnoha aspektech „zamrzlé“ pracoviště v moderní dynamickou a internacionalizovanou akademickou arénu. Díky svým zahraničním stykům se mu podařilo nejen modernizovat akademickou i terénní etnologii, ale snažil se prosadit při studiu člověka vlastní vizi etnologie, jak připomíná doc. Petr Janeček, jako oboru „areálově zaměřeného na synergickou trojjednost přístupů globální sociální a kulturní antropologie, evropské etnologie a komparativní folkloristiky.“

Významné pro rozvoj moderní české antropologie bylo dlouholeté působení Františka Vrhela ve funkci děkana Fi-

František Vrhel (1943-2023) při jedné ze svých přednášek. Foto. Archiv J. Maliny.

lozofické fakulty UK a vedoucího Ústavu etnologie FF UK, kdy se mu podařilo úspěšně rozvíjet nejen evropskou etnologii a lingvistiku, ale také spoustu dalších blízkých i vzdálenějších oborů. František Vrhel měl ve svém vědeckém oku nespočet antropologických témat: od studia chaosu, sexuality až po lingvistickou podstatu člověka a kultury. Ačkoliv nebyl vystudovaným antropologem a vždy se pohyboval spíše v etnologických kruzích, úspěšně se do antropologie inicioval a významně se podílel na rozvoji široce rozkročené antropologie zahrnující českou etnografii a historii, včetně významného

podílu folkloru, který považoval při studiu kultury za velmi důležitý. Se svými kolegy a dalšími spolupracovníky se podílel také na rozvoji etnicity a etnologie areálů. Při své vědecké, popularizační i pedagogické praxi uplatňoval své zkušenosti z nespočetných badatelských pobytů v zahraničí (například Mexiko, Peru, Španělsko, USA ad.), ale i z neuvěřitelné znalosti mezinárodní odborné literatury, jež promítal do své pedagogické, vědecké, editorské a překladatelské činnosti, spjaté především s dílem Jorge Luise Borgese (1899-1986) a Clauda Lévi-Strausse (1908-2009).

Úspěšné a žádané byly jeho domácí i zahraniční přednášky. Během svého života přednášel prakticky po celém světě. Namátkou lze jmenovat univerzity v Kanadě, Španělsku, Mexiku, Francii či na Slovensku a v Polsku, kde působil řadu let. Úspěšné byly také jeho organizační schopnosti, kdy sám organizoval nebo se spolupodílel na přípravě mnoha konferencí zaměřených na různá témata.

František Vrhel spolupracoval s mnoha domácími a zahraničními antropologickými pracovišti. Ze spolupráce s Ústa-

vem antropologie Přírodovědecké fakulty MU vzešlo několik publikací. Cenné jsou jeho učební texty zabývající se socio-kulturním hlediskem lidské sexuality (*Antropologie sexuality: Sociokulturní hledisko*, 2002) či přehled literatury původních (předkolumbovských) etnik Ameriky (*Předkolumbovské literatury: Témata, problémy, dějiny*, 2003). Významná byla také úspěšná spolupráce s Jaroslavem Malinou při přípravě antropologického slovníku, *Kruhu prstenu: Světových dějin sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy* (2007) a *Encyklopedie antropologie* (2009, 2011), kam přispěl několika odbornými hesly z oboru iberoamerikanistiky, sexuality, lingvistické antropologie, etnologie a folkloru.

František Vrhel byl oblíben u svých kolegů, blízkých přátel i vzdálenějších známých. Obdivovali jej i studenti, kterým přednášel do posledních dnů, které přerušila až nemoc a nenadálý skon. Vzpomínat na něj budou dlouho jistě všichni jeho blízcí, přátelé, známí i současní a bývalí studenti.

Pokyny pro přispěvatele časopisu *Anthropologia integra*

Časopis *Anthropologia integra* uveřejňuje odborné texty (v anglickém, českém, německém a slovenském jazyce), které odpovídají jeho interdisciplinárnímu zaměření.

Redakce přijímá příspěvky elektronicky přes redakční systém (více o registraci do systému na https://journals.muni.cz/anthropologia_integra).

Recenzní řízení

Příspěvky publikované v časopise *Anthropologia integra* procházejí recenzním řízením. V jeho průběhu texty posuzují po formální i obsahové stránce dva domácí či zahraniční odborníci a na základě jejich stanovisek obsažených v recenzních posudcích jsou autorovi doporučeny případné úpravy. Cílem je publikovat práce obsahující nové, dosud nezveřejněné poznatky, jež přispívají k rozvoji oboru a dodržují vysoký standard odborné prezentace.

Pokyny formální

Časopis publikuje studie, eseje, zprávy, recenze a příspěvky popularizující vědu a umění. Délka příspěvků by neměla přesahovat u studií 20 normostran, u ostatních příspěvků 10 normostran a u recenzí a zpráv 3 normostrany (normostrana obsahuje 1800 znaků včetně mezer).

Obsah a členění příspěvku:

1. Název příspěvku.
2. Jméno autora a kontakt ve formě plného názvu a adresy pracoviště a e-mailové adresy.
- 2.1. U příspěvku v českém nebo slovenském jazyce následuje za jménem autora a kontaktem název a krátké shrnutí v angličtině (abstract), jehož rozsah by měl být 100 až 200 slov (do 1500 znaků); pod abstraktem 5–8 klíčových slov v anglickém jazyce (keywords). Za abstraktem a klíčovými slovy v angličtině následuje abstrakt a klíčová slova v češtině (ve stejném rozsahu).
- 2.2. U příspěvku v cizím jazyce následuje za jménem autora a kontaktem název a krátké shrnutí v češtině (abstrakt), jehož rozsah by měl být 100 až 200 slov (do 1500 znaků); pod abstraktem 5–8 klíčových slov v českém jazyce. Za abstraktem a klíčovými slovy v češtině následuje abstrakt a klíčová slova v angličtině (ve stejném rozsahu).
3. Krátký životopis zařazený na konci příspěvku v rozsahu 20–30 slov (ve stejném jazyce jako text příspěvku).
4. Odkazy na položky literatury ze seznamu literatury v textu jsou v kulatých závorkách – odkazy mají podobu: ... (Boas 1908, 25–28).
5. Příklady základních druhů bibliografických hesel v seznamu literatury:
  - 5.1. knižní monografie
Aldred, Cyril (1971): *Jewels of the Pharaohs. Egyptian Jewellery of the Dynastic Period*. London: Thames and Hudson.
  - Vachala, Břetislav (2009): *Staroegyptská Kniha mrtvých. Překlad*. Praha: Dokořán.
  - 5.2. studie ve sbornících
Störk, Lothar (1984): Rabe. In: Helck, Wolfgang – Westendorf, Wolfhart, eds., *Lexikon der Ägyptologie, V*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 74–75.
  - 5.3. články v časopisech
Borofski, Robert (2002): The Four Subfields: Anthropologists as Mythmakers. *American Anthropologist*, 104(2), 463–480.
  - 5.4. elektronické dokumenty
Hoder, James (1999): The Development of Anthropology in the Sciences and Humanities. (online). <http://www.hoder.com>.
6. Poznámky pod čarou umístěné na téže stránce v textu označujte horním indexem a jejich vlastní text doplňte odkazy na literaturu (citují se shodně jako odkazy na položky literatury).
7. Citaci uvádějte doslovně (včetně případných chyb v původním textu; označte je: sic) a vždy vkládejte do uvozovek. Chcete-li část citace vynechat, napište kulaté závorky a v nich tři tečky.

Pokyny technické

1. Rukopisy musí být vytvořeny v textovém editoru Word nebo jiném kompatibilním editoru a mít formát .doc nebo .rtf. Měly by používat velikost písma 12, řádkování 1,5 a odsazení na obou okrajích 2,5 cm. Stránky musí být očíslovány na dolním okraji strany uprostřed.
2. Slova na konci řádku nedělte a nezarovnávejte. „Tvrďe“ zakončení řádku (pomocí klávesy ENTER) užívejte pouze na ukončení odstavce nebo titulku a podtitulku.
3. K zvýraznění určité části textu použijte kurzívu, nikoli tučné ani podtržené písmo.
4. Internetové adresy nekopírujte přímo z internetu, ale opište je jako text.
5. Ilustrace – všechny dokumentární materiály (fotografie, diagramy, kresby, nákresy, mapy) musí být předloženy v elektronické podobě. Každá ilustrace je samostatným souborem s patřičným označením: (obr. 1), (fig. 1). Vyhovující bitmapové formáty ilustrací jsou TIFF, JPEG, BMP, GIF, EPS, PSD (minimální rozlišení barevných ilustrací je 300dpi při šířce obrázku alespoň 9 cm, u vyobrazení černobílých či ve stupních šedi je vhodné rozlišení až 600 dpi při výše uvedené šířce). Vhodné formáty vektorové grafiky: AI, EPS, PDF, WMF, CDR. Redakce nepřijímá ilustrace vložené do aplikace MS-Word. Pokud chce autor zařadit ilustrace s nedostatečným rozlišením (klíčové ilustrace v lepším rozlišení nemá), učiní tak po dohodě s redakcí. Ilustrace by měly být zaslány elektronicky (redakční systém, e-mail, úschovna atd.) nebo na CD společně s textovou částí, ve výše doporučeném rozlišení a formátu. Odkazy v textu na všechny dokumentární materiály musí být v následujícím formátu: (obr. 1), (fig. 1). Názvy příslušných souborů na CD musí mít stejné znění, jak je vyznačeno v textu (obr1.tiff). Popisky k obrázkům je vhodné dodat v samostatném souboru.
6. Tabulky a grafy budou předkládány v elektronické podobě jako samostatné soubory. Nejvhodnější je dodat je v podobě souboru vektorové grafiky (AI, EPS, PDF, CDR), případně jako soubory bitmapové grafiky (tiff, jpeg) s vysokým rozlišením. Akceptovatelné jsou tabulky jako samostatné soubory programu MS-excel a MS-word. V textu uváděné odkazy na tabulky a grafy musí být v následujícím formátu: (tab. 1), (graf 1). Názvy příslušných souborů na CD musí mít stejné znění, jak je vyznačeno v textu (tab. 1.xls). Popisky k tabulkám a grafům je vhodné dodat v samostatném souboru.
7. U obrázků, tabulek a grafů, jejichž autorem není autor příspěvku, je třeba za popiskem uvést autora, případně původní pramen (formou citace, která je pak uvedena jako plné bibliografické heslo v seznamu literatury; u fotografií se uvádí autor v každém případě): ... Pramen: Klíma 2010, 12. ... Foto: Jiří Němec. ... Kresba: Jana Černá.

Guidelines for contributors to the *Anthropologia integra* journal

The journal *Anthropologia integra* publishes scholarly texts (in the Czech, English, German and Slovak languages) which correspond to its interdisciplinary orientation.

The editor's office accepts manuscripts submitted via either the Open Journal System (for more information on registration process, see https://journals.muni.cz/anthropologia_integra).

Peer review process

Contributions published in the *Anthropologia integra* journal are subjected to a peer review process. International peers will expertly review all submissions, with potential author revisions as recommended by reviewers, in order to publish papers that represent new, previously unpublished work, advance the state of knowledge of the field, and conform to a high standard of scholarly presentation.

Formal guidelines

In the journal, original papers, essays, notices, book-reviews and contributions popularizing science and art are published. The contributions' length shouldn't exceed 20 standardized text-pages (for original articles), 10 pages in case of other contributions and 3 pages for reports (a text-page is understood to contain 1800 characters including spaces).

Content and structure of contributions

1. Contribution's title

2. Author's name, full designation and affiliation (including contact and e-mail addresses).

2.1. Contributions submitted in the Czech or Slovak language should include a title and a short abstract in English in the range of 100–200 words (maximum 1500 characters), the abstract is preceded by the above-mentioned data – author's name and contact information; the abstract is followed by 5–8 keywords in English. The abstract and English keywords are followed by a Czech abstract and keywords (similar range).

2.2. Contributions submitted in a foreign language should include a title and a short abstract in Czech in the range of 100–200 words (maximum 1500 characters), the abstract is preceded by the author's name and contact information; the abstract is followed by 5–8 keywords in Czech. The abstract and Czech keywords are followed by an English abstract and keywords (similar range).

3. A short curriculum vitae is included at the end of the contribution in the range of 20–30 words (in the language of the contribution).

4. Notes to the text referring to bibliographical entries in the literature list are in round brackets – text references consist of the last name of the author/s or editor/s and the year of publication of the work, with no punctuation between them, followed by a comma, and a specific page, section, or other division of the cited work in the following form: ... (Boas 1908, 25–28).

5. Examples of basic bibliographical entries in the reference list:

5.1. book monographs

Aldred, Cyril (1971): *Jewels of the Pharaohs. Egyptian Jewellery of the Dynastic Period*. London: Thames and Hudson.

Vachala, Břetislav (2009): *Staroegyptská kniha mrtvých. Překlad*. Praha: Dokořán.

5.2. proceedings papers

Störk, Lothar (1984): Rabe. In: Helck, Wolfgang – Westendorf, Wolfhart, eds., *Lexikon der Ägyptologie, V*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 74–75.

5.3. journal articles

Borofski, Robert (2002): The Four Subfields: Anthropologists as Mythmakers. *American Anthropologist*, 104(2), 463–480.

5.4. electronic documents

Hoder, James (1999): The Development of Anthropology in the Sciences and Humanities. (online). <http://www.hoder.com>.

6. Footnotes placed on the same text-page should be numbered consecutively using the upper index and their text should contain references to respective sources (cited in the same manner as text references to the bibliographic entries).

7. Citations are to be quoted literally, word for word (including eventual mistakes in the original text followed by sic written in brackets) and always between quotation marks. If a part of the citation is to be omitted, insert round brackets with three dots inside.

Technical guidelines

1. The manuscripts have to be created in the MS Word text editor or other compatible one and should have the file format denoted by file extension .doc or .rtf.

The authors should use font size 12 (points), 1,5 size vertical spacing and 2,5 cm offset on both sides. The pages are to be numbered at the bottom, in the centre.

2. Words at the end of the line should not be divided and aligned. "Hard-set" line ending (using the ENTER key) is to be used only to end a paragraph or title and subtitle.

3. To emphasize a particular text segment italic font should be used, bold or underlined types are to be avoided.

4. Internet links should not be copied off the web browser but rewritten as text.

5. Illustrations – all documentary material (photographs, diagrams, drawings, sketches, maps) have to be submitted electronically. Each illustration should form a separate file with an appropriate identifier: (fig. 1). Acceptable image / bitmap file illustration formats are as follows: TIFF, JPEG, BMP, GIF, EPS, PSD (minimum resolution of color illustrations is 300dpi while image width is at least 9 cm, in black and white or shades-of-gray illustrations the advisable resolution is up to 600dpi while image width is at least 9 cm). Acceptable vector graphics formats: AI, EPS, PDF, WME, CDR. The editor's office does not accept illustrations pasted in the MS Word application. If the author wishes to include illustrations with insufficient resolution (no better resolution key images are available), he/she is advised to do so only after consulting the editor's office. The illustrations should be sent electronically (by open journal system, e-mail, online e-disk electronic package delivery etc.) or on a CD together with the text part, in the above-mentioned resolution and format. References to all illustrative documentary material have to be inserted in the text in the following format: (fig. 1, fig. 2 etc.). File names of the individual image files on the CD have to correspond to the respective reference in the text (fig1.tiff). Illustration captions and legends are to be submitted in a separate file.

6. Tables and graphs should be submitted in an electronic form as separate files. Ideally they are to be submitted in the form of vector graphics files (AI, EPS, PDF, CDR), or possibly as bitmap graphics files (tiff, jpeg) with high resolution. Tables in the form of separate MS Excel and MS Word program files are also acceptable. References to tables and graphs in the text have to be in the following format: (tab. 1), (graph 1). File-names of the appropriate files on the CD have to bear the same marking as is given in the text (tab1.xls). Table and graph captions are to be submitted in a separate file.

7. In the case of illustrations, tables and graphs whose authorship is different from the author of the contribution, the name of the author of the graphics, or if need be the original source should be duly acknowledged (in the form of full citation reference listed as a full bibliographic entry in the literature list; in the captions accompanying the photographs and/or drawings, due credit to the author is mandatory): ... Source: Boas 2010, 12. ... Photograph: George Snell. ... Illustration: Jane Black.

